

Дадатак

Лісты

1. І. СУРВІЛА — РЭДАКТАРУ «МОЛАДЗІ»

Паважаны спадар рэдактар!

Дазвольце прывітаць Вас і Вашых супрацоўнікаў з выхадам у сьвет 1-га нумара часапісу «Моладзь», органу беларускага моладзі ў Францыі.

Гэты съветглы пачын заслухоўвае на асаблівую ўвагу сярод нас, съвежая беларуская эміграцыя, у якой пасыпела стварыцца ўражаньне аб адсутнасці наогул тут беларускага моладзі, ці, у горшым выпадку, уласцівага ёй арганізацыйнага жыцця.

У сучасны момант гэты прагал запоўнены. Бачым перад сабой прыгожы часапіс «Моладзь», які стаіць на непахісных незалежніцкіх асновах, вызнае ідэалы 25 Сакавіка і БНР.

Дык жадаю як найлепшых посыпехаў у працы, а паставленыя мэты няхай будуць як хутчэй асягненыя.

Жыве беларуская моладзь!

Жыве Беларусь!

4 ліпеня 1948 г.

I. Сурвіла

2. У. СЫС — РЭДАКТАРУ «МОЛАДЗІ»

Дарагія выдаўцы «Моладзі»!

Учараашні дзень быў для мяне радасным таму, што мяне спаткала вельмі прыемная неспадзеўка. Уявіце сабе, прыходжу з працы, як заўсёды, а 7-ай гадзіне вечарам, змучаны, прыгноблены, у вельмі дрэнным настроі, гатоў кусацца і лаяць усіх, аж бачу — настале ляжыць штось новае... Бяру, спаглядаю. І паверце, што аж падскочыў з радасцю! Ёсьць! Наша беларуская моладзь у Парыжы працуе, адгукаеца, у цяжкіх абставінах пачынае выдаваць свой орган. Дарагія мае! Знаючы Ваша цяжкое жыццё, кажу — выданье «Моладзі» зьяўляеца сапраўды годным падзіву. Орган Ваш вельмі добра ўкладзены, і няма ў ім нічога, што не захапляла

б сэрца. Таму пажадаю Вам добра газдоў і сілаў, каб хутка выпусціці наступны нумар. Засылаю гарачае прывітанье ўсёй беларускай моладзі ў Парыжы.

Жыве Беларусь!

Vash Cys Уладзімер.

Ліберкурт, 3 ліпеня 1948 г.

3. М. С. — РЭДАКТАРУ «МОЛАДЗІ»

Паважаны Спадар рэдактар!

Ад імя беларусаў у Аўстраліі шчыра вам дзякую за прывітаньне і пажаданьні. З свайго боку складаем Вам, сп. рэдактар, Вашым супрацоўнікам і ўсім суродзічам у Францыі нашыя найлепшыя пажаданьні. Хай Усемагутны пашле Вам здароўя, сілы і посьпеху ў працы для зьдзяйснення Акту 25 Сакавіка і ўсяго найлепшага ў жыцці. Адначасова ветліва прашу Вас зъмасыць у Вашым часапісе ніжэй паданыя паясненыні і папраўкі да заметак зь беларускага жыцця ў Аўстраліі, дзеля таго, што зъмешчаныя ўрыўкі, як я спадзяюся, вынятых з майго ліста.

Належыць да № 5 «Моладзі», заметка «Беларусы ў Аўстраліі».

1) Паданыя тут кліматычныя ўмовы адносяцца да аднае горна-лясной мясцовасці ў правінцыі Вікторыя, паложанай каля 1000 м над паверхнія мора, і адпавядаюць зацемленай тут пары году, 22.X — гэта ў Аўстраліі вясна;

2) пры пракладаньні дарог працавала не бальшыня беларусаў, а толькі чатырох;

3) заашчадзіці грошы на паваротнае падарожжа — не азначае — у U.D.P. лягер, а ў вольную Бацькаўшчыну.

Агульна беручы, клімат Аўстраліі ёсьць зусім спрыяючы для ўсходапейцаў, галоўна правінцыя Вікторыя і Нова-Паўднёвая Валія (New-South Wales).

Заработка аднаго 8-мі гадзіннага дня зусім дастаткова для добра газдыўлення ў працягу аднаго тыдня. Жывучы ашчадна, аднак не адмаўляючы сабе ў адкыўленыні (чым могуць пахваліцца ўсе беларусы), можна ў кароткім часе зарабіць грошай, каб стацца самастойным.

Адносіны аўстралійцу да нас ёсьць у агульным досыць добрыя.

Вялікім мінусам ёсьць тое, што дзеля асыміляцыі ўсялякія нацыянальныя арганізацыі тут ёсьць няміла бачаныя і не дазваляюцца. З узгліду на гэта існуе небяспека асыміляцыі менш сьведамых і стойкіх нацыянальна, а праз гэта іх страты для Бацькаўшчыны.

З пашанай М. С.

Аўстралія, 16.1.49 г.

4. Л. РЫДЛЕЎСКІ — М. НАЎМОВІЧУ

Парыж, 26 чэрвеня 1949 г.

Дарагі сябра Наўмовіч!

Каб нашая гутарка сяньня пра маствацкую выставу, якую арганізуе IPO тут у Парыжы і якая пачненца 9 ліпеня і будзе трываць аж да 30 ліпеня, не засталася толькі гутаркай, вельмі б Вас прасіў як найхутчэй аблеркаваць магчымасці і колькасць Вашых экспанатаў і мянэ паведаміць.

Як было гаворана — будуць пэўныя абрэзы сп. Жаўняровіча і Вашыя.

Хоць маленькі куток трэба было б заніць беларускімі маствацкамі. Ня трэба, мне здаецца, шмат націскаць на вялікае маствацкае выкананніе — з другога боку, разумею добра, што ня колькасць, але якасць робіць уражаньне. Але тут зможам вытлумачыцца малым падрыхтоўчым часам.

Быў бы рады з Вамі пабачыцца ў тыдні. Звычайна, мянэ можна злавіць перад дзявятай на раницы, у абед — паміж 1-й і 2-й, або ўвечары каля 7-й гадзіны.

Уражаныні ад сяньняшняй гулянкі. Мела добры настрой. Для першага спаткання — вынікі вельмі пазытыўныя. Аднак адчувалася адсутнасць праграмы, хоць час быў выкарастаны на максімум.

Выпазячы з цягніка ў Парыжы, я пабачыў Айца Льва з поўнай торбай, але не ў распечатавым настроі. Казаў: шукалі, гукалі, але, не знайшоўши, шмат не турбаваліся. Выпадае, што ўсе задаволеныя.

Дай жа Божа, каб і далей гэтак было.

Жыве Беларусь!

Лявон Рыдлеўскі

5. К. АКУЛА — М. НАЎМОВІЧУ

11 верасьня 1949 г., Таронта

Паважаны спадару Наўмовіч!

Здаецца, мы калісці ў жыцці зналіся, бо Вы і я былі разам на Школе камандзераў БКА ў Менску. Але мне тут не аб гэта ходзіць. Вы напэўна ўжо чулі, што «Беларускі эмігрант» пачне выходзіць друкам ад наступнага нумару. Вось тут я хачу скарыстаць з Вашых маствацкіх здольнасцяў. Праца невялікая, і я думаю, што Вы не адмовіцеся яе зрабіць. Нам патрэбна зрабіць да газэты загалоўкі, значыць, па-маствацку разъмасыцца два слова — БЕЛАРУСКІ ЭМІГРАНТ.

Калі ходзіць аб шырыні, то ён будзе адбіваны на палотнішчы даўжынёю 35 см і шырынёю 9 1/2 см. Можаце, калі Вам гэта будзе

выгадней, зрабіць крыху меншы, ён потым збольшица. Прашу, аднак, памімаўся, зрабіць гэта як найскарэй, бо першы нумар друкаванай газеты мае выйсці ў сьвет напрыканцы верасьня. Добра было б, каб Вы выканалі рысунак і пераслалі нам найпазней на 25 верасьня, інакш зъ яго не скарыстаем. Нарысаваць загаловак Вам ня будзе каштаваць шмат часу, прашу пераслаць яго лётнай поштай, кошты перасылкі, калі Вы гэтага жадаеце, Вам звязрну.

Прымеч слова пашаны.

Прывітаныні для сяброў на месцы.

Жыве Беларусь!

Vash K. Akuila.

6. В. ПАНУЦЭВІЧ — М. НАЎМОВІЧУ

26 лютага 1950 г.

Дарагі сябра М. Наўмовіч!

Ліст Ваш атрымаў, шчыра дзякую. Адносна перасланага Вам артыкулу ня маю нічога супраць, калі Вы перашлеце ў Бэльгію, толькі пытаныне — ці праектаваны часапіс пачне выходзіць? Менеца ўражаныне, што рэалізацыя яго наступіцца няхутка. Што да супрацоўніцтва ў часапісе «Моладзь», я згаджаюся і прышло ў хуткім часе першую сэрыю матэрыялаў. Наагул прасіў бы, згодна з пастановай 4-й Канфэрэнцыі з 19 лютага, памяшчаць у «Моладзі» артыкулы з скаўцкай ідэалёгіі і скаўцкага руху, якія я абяцаюся падрыхтаваць. Што да эвэнтуальнай рэарганізацыі Вашай скаўцкай групы, то зразумела, Вам відаць гэта найлепш, прашу толькі праводзіць усякія мерапрыемствы вельмі асьцярожна, бо можна лёгка пашкодзіць справе, бо моладзь мае свае капрызы і розныя амбіцы. Магчыма, часамі лепш талераваць некаторыя рэчы, чымся прымата становіця меры: практика ў Нямеччыне дала нам шмат гэтага тыпу прыкладаў. Як пададзена ў агульным пляне дзеянасьці ЗБСЧ на 1950 год, 26 лютага мела адбыцца ў Вас нарада скаўцкіх кіраунікоў і зацікаўленых скаўцкім рухам. Калі ў Вас не адбылася гэткая канферэнцыя, то прашу ўсё ж такі яе арганізаваць і запрасіць таксама Яцэвіча ды самых дзейных сяброў з Вашай групой, а можа, і іншых, ды на гэткай нарадзе выпрацуйце, беручы пад увагу ўсё перашкоды і цяжкасці ды ўсё магчымасці, рэальны плян працы і дзейнасці Вашага актыву ў Францыі, каб ахапіць малодшую і старэйшую моладзь ці то ў скаўтынг, ці то ў арганізацыю моладзі, праз якую праводзіць тую самую выхаваўчую працу. Нараду прашу правесці з запісамі пастановаў. Што да матэрыялаў, аб якіх Вам разыходзіцца, то я дадаткова перашлю Вам Рэгулямін для скаўтаў, як толькі яго перапішу, бо дасюль ён яшчэ ня выдадзены. Скаўцкі Рэгулямін, ч. II, Вы хіба мае-

це. Што да дзяячатаў то німа нічога выдадзенага, і прыйдзеца Вам пісаць некаторыя рэчы, як толькі гэткая група ўтворыцца.

Таму прашу мяне паведаміць, як гэткая група будзе арганізацца. Перасылаю Вам пасьведчаныне аб пайнамоцтвах, дадзены апошній канфэрэнцыяй, што да дзейнасці на Францыю. Адначасова перасылаю некаторую колькасць скаўцкіх кніжачак. Далучаныя экзэмпляры Скаўцкай інф. службы прашу бясплатна пашырыць сярод Вашых сяброў.

Напагатое!

Vash V. Panuцэвіч.

7. Б. РАГУЛЯ — М. НАЎМОВІЧУ

22 ліпеня 1950 г., Лювэн

Дарагі сябра!

Даруйце мне, што так доўга не адказваў, але быў вельмі заняты рознымі справамі, а асабліва экзаменамі, з якімі расправіўся толькі пару дзён таму назад.

Вельмі шкадую, што вы не змаглі заехаць да нас, але ня трачу надзеі, што магчыма ў бягучым акадэмічным годзе знайдзеца магчымасць заглянуць да нас. Я быў бы вельмі рад вас пабачыць, а для Люды гэта быў бы прыемны ўспамін з мінулага. Ваш ці [неразб.] сп. Пануцэвіча артыкул я атрымаў. Бяда толькі з часопісам. Мы ня здолелі яго выдаць у Бэльгії. Хацеў выдаваць у Францыі, але, як інфармаваў сп. Гарошка, гэта практычна немагчыма. Спадзяюся на беларускую друкарню ў Парыжы, тагды, магчыма, зможам выдаць таксама наш часапіс. Дзякую Вам таксама за інфармацыю аб студэнцкім жыцці ў Францыі. Выглядае яно незавідна. Як жа прастаўляеца справа студыя ў Вас? Калі напішаце? Я вельмі хацеў бы мець нагоду пабачыць Вашыя працы. Магчыма, у бягучым годзе ўдасца заглянуць у Парыж, пабачыцца з Вамі і пазнаёміцца з Вашым маствацтвам. Прывітаныні ад Люды.

Vash Ragulia.

8. Я. ФІЛІСТОВІЧ — М. НАЎМОВІЧУ

Шт. Остэн, 17 верасьня 1950 г.

Дарагі Міхась!

Шчыра дзякую за параду адносна студыяў. Усё гэта мне добра вядома, і таму зусім згаджаюся з табой. У Лювэн я напісаў перш, як атрымаў камунікат ЦТАА. Чакаю адказу. На працу стану, каб не змарнаваць карты ці каб крыху зарабіць, бо я ня буду мець на

дарогу ў выпадку пераезду ў Бэльгію. Вайсковай справай не турбуйся, ёсьць людзі, якія аб гэтым думаюць не як рамесынкі.

Каб не разъязвацца і асьвяціць табе гэту справу, высылаю ліст Кушала, які прашу па прачытанні звязрнуць.

Справа вайсковая — найбольш важная і таму яе трэба ставіць на першы плян, час і атмасфера напружаныя, хто ведае, калі ўсё сарвецца. А вучыща на полі бою будзе праступкам, таму людзі з прыроднымі дарамі да гэтага павінны разъявіваць сябе ў гэтай галіне ўжо сяняня.

Газэты мяне не выводзяць з раўнавагі, прывязеш, як прыедзеш. Мне хадзіла аб *[неразб.]*, але ўжо яе атрымаў. Так што ўсё ў парадку.

Я быў рад, калі б, перш чым пераехаць у Бэльгію, трэба было ўзяцца за зброю! Мо Бог дасцьць і гэта. Я ўздыхаю да вайны, як казак, гледзячы на каня, якога ён мяне можа аб'езьдзіць.

Прымі мае пажаданьні ўсяго добра.

Твой Янка.

Жыве Беларусь!

9. М. ЗАНКОВІЧ — М. НАЎМОВІЧУ

21 студзеня 1951 г., Algrange

Добры дзень, паважаны сябра Наўмовіч!

Даводжу да ведама, што я атрымаў Ваш ліст, за які вельмі дзякую. Сябра Наўмовіч, Вы ў сваім лісьце перапрашвалі, каб я ня гневаўся на Вас, што Вы ня выслалі мне адрес Кавалеўскага. Знаеце што, сябра Наўмовіч, ніколі гэтага не было, і ніколі я на вас ня думаў і ня думаю гневацца за такую дробную справу. Але вы пісалі і за сябру Кавалеўскага, што ён як бы чагось гаварыў Вам за тое, што доўгі час не атрымліваў часапіс «Моладзь». Знаеце што, паважаны сябра Наўмовіч, я звім да таго часу, пакуль ён меўся пава-ханець у Парыж, гаварыў на ўсе гэтыя тэмы, я найперш пытаяўся ў яго, ці аплочвае грашовую дапамогу на часапіс «Моладзь». Ён мне сказаў, што за ўвесь час, як ён у Францыі, ня выслаў ані аднаго франка на часапіс «Моладзь». Дык знаеце што, сябра Наўмовіч, відно, хто ў гэтым віноўны — ці рэдакцыя «Моладзі», ці яе чытальцы, фактычна, ёсьць у гэтым віна чытальцу і члену нашай БНАМ. Сябра Наўмовіч, прашу я Вас, патурбуйцесь, калі Вы гэта можаце зрабіць, каб усе члены БНАМ мелі якіс членскі білет і каб пры гэтым выплачвалі членскія ўзыносы і на фонд нашай БНАМ. Тады вы будзеца мець лягчайшы выхад у выпускну нашага часапісу, і думаю, што кожны член нашай арганізацыі ня будзе проціў. Сябру Наўмовіч, цяпер я хачу напамянуць сам за сябе ў грашовай аплаценіі на часапіс «Моладзь». Сябра Наўмовіч, прашу, толькі ня гне-

вайцяся на мяне, што я ў гэтым месяцы не могу выслать Вам грошы, а на другі месяц да 2.II.51 г., а посьля выплаты маюся выслать грошы на рэдакцыю «Моладзі». Паважаны сябра Наўмовіч, яшчэ Вы пісалі ў сваім лісьце, каб я Вам павядаміў, ці многа ёсьць у мясцовасці, дзе я жыву, беларусаў. Знаеце што, сябра Наўмовіч, беларусаў у нас ёсьць няма, але зь імі трэба пакуль раззнаёміцца, каб не ўпусціць у нашы рады непатрэбных брудных шпагаў. Часам бывала — гаворыш зь якім як зь беларусам, а пасля выяўляеца, што яго бацька быў рускі, або паляк, і ён ня можа гутарыць па-беларуску. Дык ў такіх выпадках трэба такіх добра пераканаць і проста ўважаць, як ягонае сэрца — ці добра ўважае свою кроў. На гэта і мушу мець трохі часу, а пасля направім іх у нашы рады і ў наш нацыянальны незалежны вызвольны рух, я думаю, што неўзабаве мы зможем згуртаваць у гэтай мясцовасці, дзе мы жывём зь сябрам Кавалеўскім, беларускую группу — як сябrou БНАМ. На гэтым я закончы свой ліст.

Бывайце жывы і здаровы дарагі сябра Наўмовіч.

Прывітаньне ад нас Вашым знаёмым сябром.

Жыве Беларусь!!!

M. Занковіч

10. СТ. СТАНКЕВІЧ — М. НАЎМОВІЧУ

23 ліпеня 1951 г., Бад Айблінг

Вельмі паважаны спадар Наўмовіч!

Пачынаючы із жнівеня месяца, газета «Бацькаўшчына» пачне выходзіць рэгуллярна — раз у два тыдні з тым, што крыху пазней, як узмоцнімся на сілах, яна будзе паяўляцца раз у тыдзень. Газета будзе выдавацца ў тым разьмеры і фармаце, як апошнія 66 і 67 нумары.

У сувязі з вышэйшым ёсьць неабходным у газэце шырака і систэматычна асьвяляць жыцьцё беларускай эміграцыі, ейную дзейнасць, дасягненыні і пляны ў кожнай краіне ейнага рассяленыня. Дзеля гэтага неабходна, каб у кожнай краіне былі сталыя карэспандэнты «Бацькаўшчыны», якія гэтую так важную працу ў выконвалі б. Таму тут звязратаюся да Вас зь вялікай просьбай згадзіцца быць карэспандэнтам «Бацькаўшчыны» на Францыю. Спадзяючыся, што Вы ў гэтым не адмовіцеся, згари перасылаю Вам за гэта шырае беларускае дзякую.

Адначасна прашу Вас безадкладна паведаміць мяне аб Вашай згодзе, пасля чаго будзе высланае Вам спэцыяльнае пасьведчанне, што Вы звязацца карэспандэнтам нашае газеты.

Апрача вестак зь беларускага жыцьця ў Францыі, пажадана, каб Вы у меру магчымасця давалі ў газету справаздачы із фран-

цузкай і іншай чужынецкай прэсы аб водгухах у беларускіх спраўах ці справах, якія могуць быць цікавымі для беларускага чытача. Таксама будуць пажаданыя й Вашыя арыгінальныя працы.

Дык, чакаючы хуткага Вашага адказу, астаюся з пашанаю — Ст. Станкевіч.

P. S. Так як адрас «Бацькаўшчыны» хутка будзе зьменены, усю Вашую карэспандэнцыю ў справе газэты кіруйце на мой прыватны адрас:

St. Stankievic
(13b) Bad Aibling
120 Children's Village.

11. У. КАЧАН — М. НАЎМОВІЧУ

14 верасня 1951 г., Парыж

Дарагі сябра Міхась!

Ад усяго сэрца шчыра перапрашаю Цябе, што я зайшоў да Цябе, а тым больш што яшчэ астаўся пераначаваць у Цябе (падчас таго, як Цябе не было дома). А найбольш мо за тое, што прыняў запрасіны і сеў абедаць з Тваёй патроніяй.

Можаш сабе ўяўіць, як гэта выглядала. Але досьць таго, не хачу гэтага ўспамінаць і мучыцца ў мыслі. Можа, Табе і будуць штось з гэтай прычыны выгаварваць, то бараніся, як хочаш. Прыймі знай, што яны тут ня могуць сказаць на мяне «Твой калега», бо я за такога не падаўся, я казаў так, як ёсьць — «калега майго брата».

А цяпер яшчэ прымі маю падзяку за адрас беларуса, каторы Ты мне падаў, бо я іду да яго, і я бы ён меў трохі вольнага часу, то папрашу, каб ён мне памог трохі агледзець Парыж.

На гэтыя 2 або 3 ночы, што я тут яшчэ астануся, іду пераначаваць у гатэль, але каб мець спакой з Твайм гаспадаром і гэтай мілай яго дачушкай, я кажу, што астануся ў Твайго калегі, каторага адрас Ты мне перадаў.

Дык вот, Міхась, такая справа, за гэта, што я тут начаваў, еў, і, апрача таго, з маёй прычыны 2 разы да Цябе тэлефанавалі, я скончыў толькі на падзяцы, бо заплаціць ім за гэта не магу, бо яна і так бы ад мяне нічога не прыняла, але Ты ўрэгулюй гэту справу зь імі, як сам знаеш.

Гэтай парай франкаў, што аставіў, пастарайся хоць пакрыць кошт зъмены простыні і т. п., але гэта ўжо Твая справа.

Валодзя [Качан]

12. НІКЛ. — М. НАЎМОВІЧУ

18 снежня 1951 г.

Дарагі Міша!

Перадусім хачу ўсправядлівіца за маё маўчанье, якое Ты сабе неўласціва тлумачыш. Бачыш, я знайшоў работу, на каторай магу трохі зарабіць, выцягваючы максымум мажлівых гадзін работы, і дзеля гэтага, сапраўды, так быў перагружаны работай, што калі і меў вольную хвіліну, то ня быў у стане нават накрэсліць пару слоў. Я ўжо рашыўся маўчанец аж да Каляд і тады напісаць усім адразу разам з каляднымі пажаданнямі. А Ты мянене атакаваў і тлумачыў сабе, як хацеў.

Адноса тэмы, якую Ты парушаеш, то я ня ведаю, што і пісаць, бо, здаецца, мы ўжо аб гэтым асабіста гутарылі. Тоё, што Табе Цярпіцкі пісаў, гэта былі яго ўласныя слова, і я яго ніколі не ўпای-наважваў да ніякіх асьвядчэнняў ад майго імені.

Перадусім, як я пачну аб гэтым пісаць, хачу зазначыць, што кожны дарослы чалавек будучы вольным, можа паступаць паводле свайго рассудку, які яму пакідае тое ці іншае дзеяньне. І той паступак паводле яго ёсьць слушны, бо ўматываваны розумам.

Ты зрабіў так, як хацеў і як Табе выпадала, і гэта ня мой інтарэс казаць, што Ты такі ці гэтакі. Калі ходзіць аб маю апінію, то яна таксама прыветная, але калі пытаюцца аб яе, то я Табе напішу адкрыта, хачу адно, каб гэта не засталося апінію і не ўплывала на сяброўскія сувадносіны паміж намі.

Паводле мяне, Ты зрабіў кепска. Ты можаш знайсці многа саматлумачэнняў, але гэта ня зменявае сутнасці рэчы. Ты для кар'еры жыцьцёвай зъмяніў веру бацькоў і гэтым давёў малавартаўсць Твайго духовага жыцьця. Жартам кажучы, страта невялікая для праваслаўя, як і набытак для каталіцызму... Ты не зъмяніў нечага горшага на лепшае, бо мы адноўлькавы ўсе ў Бога хрысьціяне, а тое, што адзін ёсьць лепшы, а другі горшы, ёсьць байкай, зразумелай кожнаму інтэлігентнаму чалавеку, і тлумачэнняў тут не патрабуеца.

Ты непатрэбна напісаў пару слоў на праваслаўе ў сувязі з нашымі быўшымі япіскапамі. Я ня ёсьць у аўтарытэце судзіць іх, і гэта справа Божая; зрабілі яны кепска, але памыяў ліць на іх ня буду, бо гэта не ў маёй лініі. Вера ж мая пазасталася такою, якою яе Хрыстос даў. Гэтак жа і каталіцызм быў некалі апазораны некоторымі папамі рымскімі, немаральнасцю, інтрыгамі і дурной інквізіцыяю, але вера пазасталася такою ж, як і была перад імі і пасля іх.

З другой стараны, Ты зъмяніў традыцыю бацькоў, і ў жыцьці народу гэта вельмі важны дзеянік. Мы, беларусы, маем комплекс ніжасці на тле веры і націў, і гэта нас губіць. Мы ўжо раз заня-

палі, бо нам сказалі, што вы і ваша вера нічога ня вартыя і пачалі зьменьваць. Перад гэтай вайной, калі хоцеў выбіцца, то мусяў чурацца беларускасці і рабіцца паляком або іншым, а беларускасць засталася там, дзе ніхто не выбіваўся. Цяпер БНР прадаецца Ватыкану за матэрыяльную падтрымку коштам нашай веры, бо яна «горшая» і ў душах наших нічога ня вартая. Комплекс ніжасці нам не пазвале дзейнічаць самастойна з самазаперцем і зь вераю ў саміх нас, і таму прадаем тое ці іншае. Узровень нашай інтэлігенцыі вельмі нізкі, і дзеля гэтага сварымся і ablіvаемся памяямі. Наш съветапагляд вузкі, і адгэтуль брак зразуменя і «шляхетнасці». Гэта ўсё і ёсьць трагедыя нашай нацыі, і гэта ёсьць тое, што рабіцца на эміграцыі.

Можа, гэта і ня ёсьць нашау віною, але наших ворагаў, але заўсёды нешта там цяжыць і на нас.

Міша, я Цябе не зьбіраюся судзіць, гэта адно мая апінія. Ты паддаўся той плыні, якая цяпер бушуе, але філязафічная ацэнка гэтай плыні ня ёсьць дадатнай. Многа вельмі вартасных адзінак паддалося гэтаму. Адзін із тых, каторыя сядзяць сяньня ў Рыме, сказаў такія слова: «за ўсялякую цану хачу здабыць веду». Можа, яны і добра зрабілі, бо ў іншых выпадках яны яе не асягнулі, бо Ватыкан найменей падтрымоўвае студэнцтва. Чуў нават слова, што «надзетую маску ў адпаведным часе лёгка будзе зьняць».

Ёсьць нешта па-над намі, нейкія вялікія і ўзынёслыя вартасці, і само сумленыне ёсьць крытэрыем наших паступкаў, мажліва, нават вельмі слабое, але водгукі яго заўседы прабіваюцца з падсъвядомасці.

Я ужо на гэты раз кончу аб гэтым і спадзяюся што Ты мянене зразумееш.

Каб меў болей часу, то напісаў бы шырэй, але думаю, што і так табе ўжо галава пачала балець ад майго «красамоўства». Наступным разам пастараюся напісаць болей, калі знайдзем агонь у тэмэ.

Хачу Табе падзякаваць за пажаданыні і часапіс, які Ты мне прыслаў. Мне здаецца, што гэта адзіны з вартасных часапісаў, якія выходзяць на нашай эміграцыі. Пішы часьцей і рубай без цырымоній, я гэта люблю. Па Калядах я буду мець болей часу, так што змагу не адставаць у адказах. Пішы, што новага чуваць у Цябе і на съвеце. Мажліва, па съвятках і ў мянене зьблэрэцца новасцей, бо паеду адведаць хлопцаў, і заўседы нешта зловіщца.

Пакуль што будзе здароў.

Вясёлых съвят і спагадлівага Новага году!

Твой сябра Нікл.

Жыве Беларусь!

13. СТ. СТАНКЕВІЧ — М. НАЎМОВІЧУ

26 лютага 1952 г., Розэнгайм

Вельмі Паважаны спадар Наўмовіч!

Ужо пачынаю прыгатаўляць нумар «Бацькаўшчыны» за 25 сакавіка, у які патрабую на гвалт на першую балону адпаведнага рысунку: прыкладам, Пагоня, трохі стылізаваная, можа абведзеная ўзорамі беларускіх паясоў, пры гэтым розныя цацкі — як Ярылаў крыж і пад. Наагул мастак заўсёды мог бы нешта адпаведнае выкамбінаваць. Мне парадзілі ў гэтай справе звязніцу да Вас, запіўняючы, што Вы зможаце мянене гэтым забясьпечыць. Дык вось, тады гарачая просьба да Вас: зрабіце нешта падобнае, буду вельмі ўдзячны. Часу асталося няшмат, бо ўсе матэрыялы да тога нумара мушу мець найпазней 13-14 сакавіка.

Пазыней, калі можна, прасіў бы пра нейкі адпаведны рысунак ці рысункі і да нумару Велікоднага.

Дык чакаю й веру, што Вы нешта зробіце.

З пашанаю й прывітаньнем —

Ст. Станкевіч.

14. СТ. СТАНКЕВІЧ — М. НАЎМОВІЧУ

25 красавіка 1953 г., Розэнгайм

Вельмі паважаны спадар Наўмовіч!

Пасяля наших канфэрэнцыяў з іншымі нерасейскімі нацыянальнасцямі ў Карльсруег Э Парыжы (у якой бралі ўдзел і Вы) і пасяля злажэння гэтымі нацыянальнасцямі мэмарыялу Амерыканскому Камітэту, апошні пачаў глыбей нюхаць настроі сярод нас, інфармавацца аб нас і рабіць свае ўпłyвы на паасобных нават людзей. Учора мелі яны спатканье из мной і, між іншым, папрасілі дাচь некага адрес з Рады БНР у Парыжы, каго яны маглі б адведаць і пагаварыць. Прызнаюся, што я ня быў пэўны, ці Вы з'яўляецеся сябрам Рады БНР ці не, але падаў Ваш адрес. Калі б, прыпадкам, Вы й не належалі да Рады, дык у дадзеным выпадку на міласць боскую не здраджайцесь ў гаварыце, што належыце, бо інакш кампраметаць.

Як будзе ў Вас зь імі гутарка, дык хачу тут падаць некаторыя факты, што гаварылі тут мы, каб усё было ўзгодненае, пайменна: Рада БНР налічвае звыш 150 сяброў, французскі сэктар мае каля 7-8 сяброў (наймацнейшы ў Еўропе сэктары бэльгійскі і ангельскі). Спасярод палітычных партыяў, якія падтрымліваюць Раду БНР і ў яе фактычна ўваходзяць, з'яўляюцца: 1. Беларуская Нацыянал-Дэмакратычная Партия на чале з Аўгенам Каханоўскім, якая вы-

водзіць свой радавод ад зынішчанай бальшавікамі «нацдэмаўшчыны» й зяўляеца наймаднейшай партыяй на эміграцыі; 2. Беларуская Незалежніцкая Партыя на чале з др. Рагулем, па колькасці сяброў меншая, але выводзіць свой вялікі палітычны капітал з антыямецкай тайной дзейнасці падчас апошняй вайны; 3. Беларуская Хрысьціянская Дэмакрацыя на чале з др. Грабінскім — партыя найменшая, але багатая сваёй традыцыяй. Апрача гэтага ёсьць праdstаўнікі сялянскай партыі (сэнатар Рагуля, інж. Гарошка) і інш., але гэтыя партыі на эміграцыі арганізацыяна не аформленыя.

Што для нас непрыемлівае ў КЦАБ-е? Мы цвердзім, што пэраважна дзіве рэчы. 1. Будучае «самавызначэнне» народаў шляхам плебісцыту ці пастановы ўстаноўчых сабраній. Калі б мы прынялі гэтую базу, дык гэтым самым перакрэслілі б Акт 25 Сакавіка і нашу дзяржаўнасць з 1918-20 гг., а гэта ёсьць якраз базай нашай сяньняшняй палітыкі й нашай вызволенай ідэалёгіі. Таму гэтая справа для нас бездыксыйная, і мы ад яе не адступім. 2. Справа парытэту, якая дае расейцам цэлую палавіну галасоў у КЦАБ-е.

Вось гэта было б усё, што хацеў бы з Вамі ўзгодніць, каб у нас не было разбежнасцяў у гутарках з амэрыканцамі. У Вас мае быць адзін вельмі малады тып, але палітычна падкуты, прозвішчам Кеч.

А затым усяго найлепшага!

З пашанаю —

Ст. Станкевіч.

15. М. БЕЛЯМУК — М. НАЎМОВІЧУ

10 чэрвеня 1953 г.

Дарагі сябра!

Год тому назад мы абмяняліся лістамі ў пытаньнях, звязаных з працай моладзі. Карэспандэнцыя, на жаль, нашая спынілася, бо пагляды некаторых сяброў ЗБМ разышліся з маймі. Час зрабіў сваё, й шмат хто згадзіўся з некаторымі маймі прапановамі. Сябра Запруднік, будучы ў ЗША, выказаўся таксама, каб зарганізаваць адно Кіраўніцтва. Мяне толькі адно дзівіць, што група беларускае моладзі ў Лювэнэ, дзе пражываюць адны амаль студэнты, да гэтага пары ня ёсьць сябрамі АБНМ, каб гэтым узмацніць і пашырыць арганізацыю ды зрабіць яе арганізацыяй моладзі на Эўропу. Не бяруся аналізуваць ды дашкуйовацца прычынаў, бо так здаецца, што Лювэн уважае не прыстыжкова далучачца, а каб да Лювэну далучаліся. Таму яны й выдалі друкам «Наперад», які назвалі часапісам моладзі. Выход гэтага часапісу моладзь не сустрэла распасна. Ня ведаю, як сустрэла [яго] беларуская моладзь у Францыї.

Раздаліся тут галасы, каб выдаваць запраўды часапіс моладзі й для моладзі друкам. Шукалі мы розных спосабаў, каб развязаць гэтае пытаньне. Спачатку тут, а пазней за межамі ЗША. Спэцыяльных фондаў мы ня маем, дык таму змушаныя знайсці друкарню, у каторай найтаньней каштаваў бы друк часапісу. Маєм даўедкі з Канады й Нямеччыны. Ці не былі б Вы ласкавыя паходаць адносна друку ў Францыі? З адной стараны, нам было б найвыгадней, каб часапіс друкаваўся ў Францыі й быў органам АБНМ і ЗБМ. Часапіс «Моладзь» робіць добрае ўражаньне на сяброў ЗБМ. Паколькі Вы ня ў стане выдаваць яго друкам зь нястачы фінансавых сродкаў, дык мы калі б злучылі свае сілы, бо таксама фінансавае нашае паложаньне ня ёсьць надзвычайнае, дык змаглі б выдаць квартальнік друкам. Паўстае толькі адно пытаньне: сам назоў. Мы выдалі пару нумароў свайго часапісу пад назовам «ВІЦІ». Ці захочуць сябры ЗБМ спыніць выдаванье «ВІЦІ»? На гэтае пытаньне не могу зап'януць, бо знаю, што некаторыя замахаюць рукамі ды пачнуць даводзіць, што калі мы маем фінансаваць, дык хай будуць «ВІЦІ». Вашия сябры ізноў могуць стаяць пры думцы й перакананы, што «Моладзь» выдаецца 5 год і мае сваю традыцыю, дык лепш выдаваць далей на рататары, але «Моладзь». Вось, каб палаходзіць гэтае пытаньне, знайсці нейкі кампраміс у развязаныні яго, дык было б дужа добра, бо зь цягам часу мы, магчыма, знайшли б і наступны, каб стварыць адну арганізацыю. Дня 19—20 чэрвеня мы ладзім экспкурсію ў Вашынгтон, а разам з гэтым і малы Зьезд ЗБМ. Я называў яго малым не таму, што малая колькасць будзе ўдзельнікаў, але што мала будзе часу на шырэйшую дыскусію адносна некаторых пытаньняў. Адно з іх і будзе пытаньне часапісу. Да гэтага часу, безумоўна, ад Вас нікага паведамлення не атрымаю, але канкрэтнай будзе ведамы пагляд моладзі, сяброў ЗБМ. Мой асабісты пагляд — каб часапіс выходзіў пад назовам «ВІЦІ». Бяру гэта з тae ўвагі, што Вы летасць пісалі мне, што АБНМ налічвае каля дзясяткі сяброў, тады, калі ЗБМ прыблізна ў 12 раз больш. А ведама, што з двума сябрамі лягчэй дагаварыцца, чымсці з 12-ци. Да гэтага мы стараемся атрымаць і некаторыя фонды ад амэрыканцаў. Часапіс наш амэрыканцы разглядаюць, і ня ёсьць выключанае, каб пару цэнтаў мы не атрымалі. Зъмена назову можа ўнесці адпаведнае непараразумленыне, якое часам трэба доўга паясьняць. Таму для нас цяпер залежыць, каб выдаць друкам з падборам добрата матар'ялу й зрабіць паўторную інтэрвэнцыю ў адпаведныя установы, з захаваньнем папярэдняга назову, але з адзначэннем, што ён цяпер ня толькі орган ЗБМ у ЗША, але адначасна й орган АБНМ у Эўропе. Што адносіцца да Рэдкалегіі, дык ня думаю, каб па гэтым пытаньні быў ў нас шырэйшая дыскусія, калі б Вы пагадзіліся з прапазыкай той, што застанецца назоў часапісу «ВІЦІ», а «Моладзь» спыняеца. Адносна часапісу «Наперад», дык мы тады лювэнцам зрабілі б

прапанову аб'яднаньня, хача шчыра гаворачы, я гэтаму ня веру. Аднак, некаторыя зь іх згодзяца й далучаща да АБНМ, бо ня ўсе ёсьць з паглядам, які мае Цывірка. Калі б яны далей выдаваць задумалі «Наперад», дык пасыль таго, як мы знайшлі б кампрамісавае развязаньне пытаньня часапісу моладзі ды выдавалі яго друкам, дык кожнаму стане ясным, што іх часапіс ня ёсьць часапісам моладзі, але людзей з «блакітнай крывёй», якія ўважаюць сябе вышэйшымі і нічога супольнага з беларускай моладзьдзю ня маюць. На добры лад, і калі б было жаданьне працаўца з моладзьдзю, дык даўна быті б сябрамі АБНМ, бо адлегласць паміж Лювэнам і Парыжам меншая, чымсьці паміж Нью-Ёркам і Дэтройтам (1600 км).

Ветліва прасіў бы Вас, калі Вы заглядаецеся на высунутую прапанову прыхільна, дык даведацца ў друкарнях адносна друку. Пацікаўцеся, колькі каштаваць будзе адзін друкаваны аркуш (40 000 знакаў)? Кольні каштуе выданье часапісу «Божым Шляхам» і ці ёсьць магчымасць друкаваць у гэтай друкарні? Ці згодзіцца а. Л. Гарошка зрабіць карэкту, калі такую ня зможаце Вы зрабіць? Ці магчымае ёсьць друкаваньне часапісу меншага фармату, як «Божым Шляхам»? Што да фармату часапіса, дык добра было б, калі б ён быў такім, як «Наперад», але гэта залежыць ад фармату паперы. Разъмеркаваць трэба было б так, каб не было абрэзкай, за каторыя мы будзем плаціць, а яны ня будуць выкарыстаныя. Адносна балонак, дык тут пацікаўцеся, колькі аркушаў друкарскіх мае «Божым Шляхам»? Мы на першы пачатак ня можам разагнацца на болей, як на два друкаваныя аркушы. Айцец Гарошка азнаёмлены з друкарскімі кручкамі, дык толькі ён зможа даць дакладную інфармацыю, як я прасіў бы Вас надаслаць яе ў найбліжэйшым часе.

Калі б была магчымасць друку ў Францыі ды злучыцца з АБНМ, дык было дужа добрым, тады мы абгаварылі б больш дэтальна іншыя пытаньні, каб пазней не было лішніх непараразумленняў. Ага, мы думаем, што тыраж наш быў бы выстарчальны ў 500 экз.

На гэтым канчаю, спадзяюся, што неяк дагаворымся паміж сабой, бо тут ідэалічнага разыходжаньня ніякага няма паміж намі, дык дагаварвацца значна лягчэй, чымсьці з моладзьдзю зарубежніцкай, з каторай мы тут таксама вядзем перамовы, толькі што яны так захоўваюцца, як «старэйшия браты». Думаць над нейкімі кампраміснымі вырашэннямі яны ня хочуць.

Жадаю Вам і ўсім сяброўкам і сябрам АБНМ самага найлепшага!

Жыве БНР!

З пашанай да Вас —

Mihal Belyamuk.

16. В. ТУМАШ — М. НАЎМОВІЧУ

21 чэрвеня 1954 г.

Дарагі сябра Наўмовіч!

Нейкі тыдзень таму выслаў Вам першы нумар літаратурна-мастацкага часапісу «КОНАДНІ». У ім памешчаная й Вашая Мадонна. У чарговы нумар ізноў пойдзе нешта з таго, што Вы даслалі. Найскарэй пару скульптурных галовак, калі часам не прышеце нечага іншага. З гэтым нумарам адна няўдача — «самародная», на нізкой мастацкай роўні вокладка.

Рэдакцыйная калегія аж да апошняй хвіліны спорыла за назоў, а калі ўстанавіла назоў, дык прыйшлося ўжо насыпех мантаваць вокладку. Мірановіч і Касяк, на жаль, графікай наагул не цікавяцца, і таму звяртаемся з просьбай да Вас: ці не маглі б нашкіцаўца для наступнага нумару свой праект вокладкі? Найлепш было б, каб было мо два праекты: адзін — мастацкая перарысоўка сучаснага задуму, другі — самастойны. Часапіс мае ісціці ў друк ненаведзе ў верасні месяцы.

Другая справа: я зацеміў, што ў мінулым годзе ў «МОЛАДЗІ» быў даволі добры артыкул пра архітэктуру Беларусі. Дагадваюся, што ён Вашага пяра. Як напэўна ўжо звярнулі ўвагу, «ЗАПІСЫ» гісторыі культуры й мастацтва шмат пасвя чаюць месца. Але артыкулы Сядуры пераважна абаснованыя на расейскіх жаролах і ў іх амаль нічога няма пра гэтак багатую на нашых землях заходнюю архітэктуру — готык, рэнэсанс, барока, ракако, нэаклясыцызм. Тымчасам гэтыя ўсе стылі мелі вельмі багатыя і якасна і колькасна пабудовы ў на землях Беларусі. Шмат матар’ялу, першыя ўводныя ніткі, бібліографію можна знайсці ў цікавым, хоць і кампіляцыйным, артыкуле праф. Богуша-Шышкі ў польскай кнізе, выдадзенай у Лёндане ў 1953 г. («Дзее Велькага Ксенства Літэўскага» — Альма Матэр Вільніенсіс).

Напэўна, гэтую кніжку лёгка будзе знайсці ў той ці іншай бібліятэцы Парыжа. На аснове пададзенай там літаратуры ды гэтыя працы можна было б апрацаўца добры артыкул пра заходнюю архітектурную стылі на землях Беларусі. Калі б за гэта ўзяліся б — «ЗАПІСЫ» ахвотна прыдзялілі б такой працы месца.

Другая (ці ўжо трэцяя!) справа: паволі выдавецтва Інстытуту разрастаетца. Нам тымчасам не хапае адной малой рэчы: рэпрэзэнтацыйнай, «маестатычнай» пячаці, якую можна было б рэпрадукаваць і на вокладках кожнай выдадзенай кнігі, і ўжываць на некаторых важнейшых паперах ды наагул на фармулярах. На жаль, ідзі, якою гэтая пячатка мусіла быць, у нас яшчэ гатовай няма. На ёй, аднак, мусіць быць па-беларуску назова арганізацыі — Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва. Што больш — цяжка нам

сказаць. Ці не маглі б у гэтай справе даць нам сваю мастацкую раду, а яшчэ лепш — і шкіцы гатовых праектаў?

З найшчырэйшымі прывітаньнямі —

Vash Bimaýt Tumash.

17. ШАСТЭНКА — М. НАЎМОВІЧУ

Здравствуйте, уважаемый господин Наумович!

Мы, казаки-комбатанты и редакция газеты «Казачье единство», наш традиционный казачий праздник Покров Пресвятой Богородицы в этом году празднуем 17.10, в воскресенье, в помещении Украинской церкви на 5 гие Gasnier-(?)-Paris-2. Метро: Martin-Nasaud. А посему просим Вас, как представителя дружественного нам Белорусского народа, прийти к нам на праздник и совместно с нами отпраздновать наш национальный праздник.

Ожидаем Вам к 12 часам дня.

С казачьим приветом — Шостенко.

14.10.54 г.

18. В. ТУМАШ — М. НАЎМОВІЧУ

19 красавіка 1955 г.

Вельмі паважаны спадар Наўмовіч!

Хіба ўжо атрымалі апошні абежнік Інстытуту з справа зданчынні ў будучым годзе ўгодкаў «НАШАЙ ДОЛІ» й «НАШАЙ НІВЫ». З гэтай прычыны ва ўправе Інстытуту паўсталі ідэя, між іншымі спосабамі, адзначыць гэтыя важныя культурна-нацыянальныя ўгодкі й выданьнем адпаведных марак, збор зь якіх пайшоў бы на культурна-навуковыя справы. Гэтая справа яшчэ ня ёсьць у нас дакладна абмеркаваная, але выглядае, што трэба было б выдаць найменш 3 розныя маркі, з гэткімі надпісамі:

1. НАША НІВА. Марка намінальной вартасці 50 (у якой вартое вартасць — не адзначаць);

1906—1956.

2. НАША ДОЛЯ. Намінальная вартасць — 30;
1906—1956.

3. НАША ДОЛЯ — НАША НІВА. Намінальная вартасць —
20. (З партрэтам братоў Луцкевічаў);
1906—1956.

Намінальную вартасць можна было б адзначыць крыху йнакш, напр., апошняя марка была б найдаражэйшаю — 50, другою па

цане была б марка «НАШАЙ НІВЫ» — 30, трэцяя марка НАШАЙ ДОЛІ — 20.

Цяжка мне сяньня сказаць, якія сымбалічныя рысункі трэба было б даць да першай і другой маркі, каб наймацней [выявіць] гісторычную сутнасць падзеі. На трэцяй марцы мелі б быць партрэты братоў Луцкевічаў. Усё, зразумела, мусіла б атрымаць адпаведнае афармленне, згоднае з патрабаваннямі сучаснай мадэрнай філятэлістыкі. Найлепш было б перад прыступленнем да працы прастуд'яваць нейкі добры альбом сучасных найлепшых з мастацкага гледзішча марак. Маркі павінны быті б быць у двух колерах (апрача фону паперы). Адзін колер толькі — за манатонны.

Хіба трэба было б дадаць і яшчэ адну марку — прысьвечаную 30-годзідзю «УЗВЫШША», якое таксама прыпадае ў 1956 г., на што асабліва націскае сп. А. Адамовіч.

Хіба найбольш адпаведная форма марак была б вялікая падоўжная. Напішце, што пра гэта ўсё думаец? І ці не маглі б уязцца за прыгатову праекту гэткіх марак? Трэба было б іх рабіць ужо цяпер, каб на пачатак 1956 году быті ўжо гатовыя ды ішлі ў прадажу.

Чакаем Вашых заўваг, а найлепш — праектаў!
З пашанаю —

Bimaýt Tumash.

19. СТ. СТАНКЕВІЧ — М. НАЎМОВІЧУ

8 верасня 1955 г., Мюнхэн

Вельмі паважаны спадар Наўмовіч!

Пачынаю ўзноў Вас непакоіць. Рысункі да клішэ, якія Вы абяцалі зрабіць, ужо патрэбныя. Значыцца, ходзіць пра наступнае:

1. Альманах твораў эміграцыйных пісьменнікаў «Ліч чужых берагоў» ужо надрукаваны й адпраўлены ў брашуроўку. За нейкіх пару тыдняў ужо будзе патрэбная вокладка, каб канчальна аформіць кніжку. У сувязі з гэтым ветліва Вас прашу прыслучаць па магчымасці як найскарэй рысунак на вокладку да гэтага альманаху.

2. Жонка Вам калісьці выслала тры вершы з просьбай дарабіць да іх рысункі, каб выкарыстаць у «Каласкох». Яны мелі пайсьці ў «Каласкох» за жнівень. Але, не дачакаўшыся, былі выкарыстаны іншыя прыпадковыя рысункі, узятыя з савецкага часопісу для дзяцей «Бярозка», й неяк абышліся. Цяпер ужо пара выдаваць «Каласкі» за верасень, таму рысункі да ўспомненых вершаў безадкладна патрэбныя. Але гэтага мала. У «Каласкох» за верасень мае пайсьці народная казка «Залатая яблынка», да якой абавязкова

патрэбны хоць бы адзін рысунак. Тут тэкст гэтай казкі перасылаю зь ветлівай просьбай штосьці да яе нарыйсаваць. Вельмі тады прашу гэтыя рысункі прысласць па магчымасці як найхутчэй, бо яны мусяць быць памешчаны яшчэ ў верасенскім нумары «Каласкоў».

3. Адначасна тут пасылаецца тэкст прыгожай народнай казкі «Ох і залатая табакерка», да якой прасілі б мы зрабіць не адзін рысунак, а нейкія два або й трыв. Але гэта не цяпер, можа быць значна пазней.

Я ўжо каля двух тыдняў назад даў быў загад нашай адміністрацыі выслаць Вам аўтарскія «Спадчыну» Купалы й «Сымона-Музыку» Якуба Коласа. Паколькі наш адміністратор вельмі несумленны й неакуратны, таму вельмі Вас прасіў бы паведаміць аб атрыманні гэтых кніжак.

Чакаючы ад Вас хутка прошаных ілюстрацыяў, астаюся з глыбокім паважаньнем да Вас —

Ст. Станкевіч.

20. В. ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ — М. НАЎМОВІЧУ

14 сінегня 1971 г., Бэрэ

Вельмі паважаны й дарагі спадар Наумовіч!

Даўно ўжо хацеў пісаць Вам і адказаць на Ваш ліст, але нагрувашчанье розных актуальных справаў стаяла на перашкодзе. Перад усім мушу Вам напісаць пра сэктар Рады БНР у Францыі. Паводле папраўленага статуту, які Вы хутка атрымаеце, новых сяброў радных прымае Прэзыдыюм Рады на прапанову мясцовых беларускіх арганізацый. Ваш «Хаўрус» можа запрапанаваць інж. Лявона Шыманца яшчэ кагось. Маючы трах радных, можаце стварыць сэктар. Пішице на мой адрес, або сп. А. Шукелойцу на той самы адрес, што й газета «Беларус».

Радзе БНР вельмі патрэбна дапамога беларусаў у Парыжы, тым больш радных, асабліва цяпер, калі робяцца стараныні, каб мець да сваёй дыспазыцыі архіў Рады БНР, які прысвоіла спадарыня Ніна Абрамчык. Праз столькі часу мы ня маєм да яго доступу й ня можам карыстаць з яго ані ў змаганыні з нашымі ворагамі, ані ў штодзённай работе. Мусім перамагаць значныя цяжкасці з гэтай прычыны. Нпр., як і што я магу рабіць заўтра, калі ня ведаю, як і што было роблена учора, ці ў недалёкім мінулым? Кожны дзень без карыстанні з архіву пабольшвае страты для беларускай справы й кожны дзень павялічвае рызыку, што архіў, які знаходзіцца ў дыспазыцыі безадказнай і непачытальнай асобы, можа або загінуць беспавортна, або трапіць у варожкія рукі. І адказнасць за гэта падзе на тых, хто, маючы тыя ці іншыя магчымасці, нічога

не зрабілі, каб забраць архіў з безадказных рук і адпаведна забяспечыць яго. На вялікі жаль, некаторыя нашы людзі, нават паважныя, не разумеюць павагі сітуацыі й замест рабіць штосьці канкірэнтнае, абмяжоўваюцца да пустых разважаньняў, як нпр.: «...Трэба яшчэ пачакаць (хоць ужо паўтара году чакалі), а можа сп-ня Н. зъменіць свой погляд...» Чулі Вы? У такай важнай справе, як дзяржаўны архіў, нацыянальная вартасць узалежніваецца ад таго, ці ведамая гістэрычка зъменіць свой погляд, хоць ведама, што ніхто ня можа ўплынуць на зъмену ейнага погляду, ніхто й нічога ня рабіць у гэтым напрамку; гэта гучала б гумарыстычна, калі б не было трагічным. Або: «...Суд за архіў можа пашкодзіць Ларысе Геніюш... дык лепш нічога не рабіць...» Пры чым тут Ларыса Геніюш? Архіў быў пераданы М. Абрамчыку й цяпер знаходзіцца ў яго жонкі, а суд — не палітычная работа, якую вядзе Рада БНР. Калі ўжо так глядзець, дык трэба было б спыніць палітычную работу, каб не пашкодзіць Л. Геніюш. Тым часам Л. Геніюш адсядзе ўжо досыць і не баіцца, што ёй можа быць горш, як ёсьць. Выглядае, што яна сама лезе на ражон, закідаючы лістамі найгоршых «врагов нарада». У Вас там, відаць, нейчыя падшэнты працуць спыніць нашу дзейнасць. Ёсьць і яшчэ якісь разважаныні, але шкада на іх часу.

Не, няма чаго ўжо чакаць і няма куды далей ісці. За паўтара года зроблена ўсё магчымае, каб архіў быў пераданы камісіі. Мы ня маєм права больш чакаць. Кожны дзень, кожная гадзіна прыносіць страту для нашай справы дзеля браку архіву ў нашых руках, ды павялічае рызыку запрапашчаньня яго. Суд трэба распачынаць як найхутчэй, пакуль ёсьць спрыятлівая кан'юнктура. Распачынаць трэба ціха, бяз розгаласу, й у першую чаргу трэба старапацца забяспечыць архіў судом, апячатаваць яго. Як дойдзе да гэтага, дык можа ня трэба будзе й суд. Магчыма, Вам гаварылі ўжо пра гэта.

Рада БНР вельмі разлічвае на Вашу дапамогу ў гэтай справе, як адзінага раднага ў Парыжы й аднаго з паважных беларусаў. Роля Ваша ня будзе цяжкай і не займе Вам шмат часу. Справу будзе вясьці парыскі адвакат, а ў судзе, калі б да яго дайшло, будзе досыць паважных съведкаў. Вам, як прадстаўніку Рады БНР, трэба будзе толькі час ад часу схадзіць да адваката, каб даваць яму патрэбныя інфармацыі. На гэта Вы атрымаеце адпаведна ўпаўнаважанынне. Усе кошты, звязаныя з судом, пакрывае Рада БНР. Ніхто іншы ня можа заняцца гэтай справай, бо ўсё сябры камісіі (уключна з а. Гарошкам) жывуць па-за межамі Францыі.

Маю надзею, Вы разумееце важнасць справы й важнасць сітуацыі, спадар Наўмовіч, і ня будзеце адмаўляцца ад гэтай паважнай і ганаровай ролі. Усё ж для пэўнасці я хацеў бы мець адказ на гэты ліст. Да Новага году пішице на ніжэйпаданы адрес, бо я выїжджаю ў Нью-Ёрк, а пазней — на мой канадскі адрес.

Жадаю Вам і Вашай сям'і ўсяго найлепшага, а перад усім вясёлых Калядных Святаў і шчасльівага Новага Году ад сябе і ад Раісы.

З глыбокай пашанай —

В. Жук-Грышкевіч.

21. У. ШЫМАНЕЦ — М. НАЎМОВІЧУ

2 траўня 1975 г., Сартрувеўль

Высокапаважаны спадар Старшыня
Хаўрусу беларусоў у Францыі!

Згодна з тэлефанічнай размовай, я ў сваім часе выслаў на руки Спадарства Сурвілаў нашыя пажаданні на «Дні беларускіх студыяў», якія яны зарганізавалі ў Атаве. Ужо ў мінулы панядзелак мы атрымалі тэлефон із Канады, зь якога выходзіла, што «Дні» прыйшли ўдачна, а сёння я атрымаў ліст доктара Вітаўта Тумаша, Старшыні Беларускага Інстытуту Навукі і Мастацтва ў Нью-Ёрку, як навочнага і дастойнага съведкі гэтай важнай і рэдкай у нашым эміграцыйным жыцці падзеі. Дык, не чакаючи вестак із «Беларуса», якія, на жаль, даходзяць да чытача із месячным апазыненнем, я съпішу падзяліца із Вамі гэтай добрай навінай, а праз Вас, думаю, што із сябрамі «Хаўрусу». Дык залучаю копію ліста за 28.4.1975 доктара Тумаша, копію прывітання, высланага мною арганізаторам за 16.4, ды копіі лістоў да архімандрита Гарошкі, як сакратара Хаўрусу, таму што гэтая дакументацыя можа прыдацца для гутаркі ў Ватыканскім Рады. Таксама перасылаю гэты матэрыял і Яго Эксцэленцыі Япіскапу Сіповічу дзеля паведамлення чытачоў «Божым Шляхам» і «Журнала Беларускіх Студыяў».

Застаюся із глыбокай пашанай да Вас —

*Уладзімер Шыманец,
сябра Нагляднай Рады «Хаўрусу».*

22. В. ЖУК-ГРЫШКЕВІЧ — М. НАЎМОВІЧУ

10 сакавіка 1976 г.

Вельмі паважаны й дарагі спадар Наўмовіч!

Даруйце, што дагэтуль не адказаў на Ваш ліст. Прычын на гэта шмат: забастоўка пошты, выезд у ЗША на паўмесяц, а пазней прыхвортванье.

У сваёй дзейнасці я маю шмат розных цяжкасцяў. Найважнейшая, аднак, тая, што вельмі цяжка скамплетаваць выконны

орган (сакратарыят ці ўрад). Людзі адмалываюцца з розных прычынаў, дзеля чаго ўвесе цяжар працы спадае на мяне аднаго. Да 14-ай сесіі дасыць Бог, дацягну, а на гэтай сесіі мусіць быць знойдзена нейкая развязка. На гэтай сесіі мусіць быць абавязкова прысутны й прадстаўнікі єўрапейскіх сектараў, і было б вельмі добра, каб яны перад гэтым зъехаліся ў абліччы думкамі.

Ад сп. Трусава я атрымаў каляднае прывітанне, але пра сябе ён нічога ня піша. Маю надзею — ён здаровы. Можа, заўтра напішу і яму. У нас у Канадзе вялікае ажыўленне ў сувязі з палітыкай шматкультурнасці. Хоць нас мала, але стараемся не адставаць ад іншых нацыянальнасцяў. Мая жонка вызначана зноў на трэх гады ўрадам у Раду шматкультурнасці. 13-га сакавіка яна й 2 прадстаўнікі ад нашых арганізацый едуць на Усеканадзкую канфэрэнцыю ў Атаву на 3 дні. І мясцовай работы нельга аслабіць, а людзей мала. Жадаю Вам усяго найлепшага!

З прывітаннемі ад нас абаіх —

В. Жук-Грышкевіч.

23. Ю. ВІЦЬБІЧ — М. НАЎМОВІЧУ

[Без даты]

Глыбокапаважаны спадар Наўмовіч!

Учора прыехаў я з Нью-Ёрку, знайшоў на сваім стале ліст ад Вас і, адсунуўшы ўбок чарговую працу, съпішаюся адказаць на яго. Съпішаюся таму, што з вылучнай пашанай стаўлюся да Вашых асабістых высілкаў у гэтай галіне. На сваім асабістым прыкладзе ведаю, як цяжка сумяшчаць працу дзеля кавалка хлеба штодзённага з рэдакцыйнай працай. А потым мяне вельмі цешыць, што Вас зацікавіў Язэп Пушча, зь якім я разам калісьці належаў да славутага літаратурнага згуртавання «Узвышша».

Вам трапілася «Vita» Язэпа Пушчы. У маёй маленькай бібліятэчцы акрамя «Vita» ёсьць яшчэ ягоны больш вялікі зборнік «Песьні на руінах». Якраз учора пазычыў іх у Нью-Ёрку другому згуртаванцу, сп. Антону Адамовічу, якому яны патрэбныя для яго чарговаса літаратарская працы. Што датычыць біяграфіі Язэпа Пушчы, дык вось што мне вядома аб ёй:

Язэп Пушча (Язэп Плашчынскі) — ведамы беларускі паэта, радзіўся 7 красавія 1902 г. у вёсцы Карабішчавічы, каля Менску. Першы яго верш быў надрукаваны ў часопісе «Полымя» ў 1923 г. Пасля гэтага Язэп Пушча зь яшчэ большай энэргіяй бярэцца за творчую работу, едзе ў Москву і паступае ў Вышэйшы Літаратурна-мастацкі інстытут імя Валерыя Брусава. Язэп Пушча ёсьць адзін з стваральнікаў літаратурнага згуртавання «Узвышша» і нале-

жаў да яго аж да часу свайго арышту і высылкі зь Беларусі. Асобныя зборнікі яго паэзіі: «Раніца рыкае», «Vita», «Песні на руінах».

Ваша заўвага, што Язэпа Пушчу закатавалі бальшавікі, не зусім адпавядае запраўднасці. Ужо ў часе вайны ён, пэўне, адбыўшы тэрмін ссылкі, тое-сёне зъмяшчаў у беларускіх часапісах, але гэтыя творы мала чым нагадвалі ранейшага Пушчу. Потым усякія чуткі аб ім зынкаюць. Вельмі магчыма, што ён зноў рэпрэсаваны і зноў пакутуе ў бальшавіцкіх засыценках. Але хаваць яго перадчасна — дай Божа, каб ён захаваўся жывым. І ўсё ж ня будзе адхіленнем ад запраўднасці, калі ўспамін аб ім скончыцца прыгадваньнем, што ён дагэтуль гібее ў концах.

Між іншым, тут, у ЗША, жыве родны брат Пушчы Ізідар Плашынскі — беларускі крытык.

Не лічу сябе асаўбістам вялікім знаўцам нашай пазнейшай літаратуры, але ва ўсякім разе непасрэдна звязаны зь ёю, а таму і на будучыню заўсёды з ахвотай адкажу на тыя ці іншыя Вашыя запытанні, калі зойдзе ў гэтым патрэба.

А tym часам усяго добра га.

З пашанай да Вас —

Юрка Віцьбіч.

24. М. НАЎМОВІЧ — Н. АБРАМЧЫК

15 ліпеня [?]

Высокапаважаная Спадарыня!

У часе аднаўленыня дзеянасьці «Хаўрусу» новавыбраная ўправа нідзе не знайшла ані канцылярскіх книг, ані бібліяткі, ані дакументаў і карэспандэнці з дагэтуешняе дзеянасьці «Хаўрусу», бо ўсё гэта было ў прыватным памяшканні св. пам. старшыні Міколы Абрамчыка, Вашага мужа. І цяпер толькі Вы ведаецце, дзе яны знаходзяцца.

А tym часам Прэфектура паліцыі ў кожны час можа зажадаць ад управы некаторых выяснянеццаў, на якія немагчыма будзе адказаць без дакументаў зь мінульых гадоў. А да таго некаторыя сябры арганізацыі пытаюцца, што сталася з канцылярыяю, бібліятэкаю і карэспандэнцыяю «Хаўрусу»? Таму просім Вас перадаць іх цяперашній управе «Хаўрусу».

З пашанаю да Вас —

Старшыня [M. Наўмовіч].

Дакументы

СТАТУТ РАДЫ БЕЛАРУСКАЕ НАРОДНАЕ РЭСПУБЛІКІ

1. Паўнамоцтвы, мэты й заданыні

Парафраг 1. Рада Беларускае Народнае Рэспублікі (БНР) — найвышэйшая ўстанова ў адзіне праўнае прадстаўніцтва сувэрэнных правоў беларускага народу, выяўленых у прававторчым акце 25 Сакавіка 1918 г., зафіксаваным 3-й Устаўной Граматай БНР.

Пар. 2. Правы Рады БНР вынікаюць зь неабмежаных паўнамоцтваў, дадзеных ёй Усебеларускім Зыездам (Кангрэсам) як свайму найважнейшаму органу — Радзе Зыезду 31 сінегня 1917 г. і перададзеных апошнім вышэйшим пэрсанальным носьбітам гэтых паўнамоцтваў, старшынём Рады БНР Васілем Захаркам, тэстаментальная Міколу Абрамчыку, зв ініцыятывы якога на грунце гэтага аднавілася дзеянасьць Рады БНР у экзилі ў сінегні 1947 г.

Пар. 3. Паўнамоцтвы гэтых трываюць, згодна з пастановай Усебеларускага Зыезду (Кангрэсу) 1917 г., да часу вольных выбараў Устаноўчага сойму ў незалежнай БНР.

Пар. 4. Асноўная мэта ў заданынне Рады БНР — перахаваныне ў выкананыне волі беларускага народу, выказанай у акце 25 Сакавіка 1918 г., а гэта — адбудова незалежнай беларускай дзяржаўнасці на ўсіх беларускіх землях усімі магчымымі даступнымі способамі ў дарогамі.

Пар. 5. Выкананыне заданыння Рады БНР рэалізуецца праз дзеянасьць сініх органаў, да якіх належаць:

1. Сесія Рады БНР;
2. Прэзыдыум Рады БНР на чале з Старшынём Рады БНР;
3. Сакратарыят Рады БНР;
4. Кантроль Рады БНР;
5. Суд Рады БНР.

2. Сяброўства ў Радзе Беларускае Народнае Рэспублікі

Пар. 6. Рада БНР складаецца з сяброў радных, якіх прапанујуць беларускія палітычныя і грамадзкія арганізацыі, верныя Акту

25 Сакавіка, а таксама ў незарганізаваныя групы беларусаў-незалежнікаў. Кажнага новага сябру павінны рэкамэндаваць найменш двух сяброў Рады БНР.

Пар. 7. Сябры Рады БНР плацяць нацыянальны падатак, вышыню якога вызначае сесія Рады БНР.

Пар. 8. Усіх сяброў Рады БНР забавязвае поўная тайніца што да справаў, у дачыненіі да якіх гэта адмыслова засыцярожана.

Пар. 9. За зраду гэтай тайніцы нясеца адказнасць, як за зраду дзяржаўнае тайніцы, перад судом Рады БНР.

Пар. 10. Перад пачаткам свае дзеянасці сябры Рады БНР складаюць прысягу на рукі Старшыні Рады БНР, або ўпаўнапажанай ім асобы наступнага зъместу: «Я, сябра Рады Беларускага Народнае Рэспублікі, урачыста прысягаю перад Богам і Беларускім Народам, што буду непахіна стаяць на прынцыпах Акту 25 сакавіка, дзеіць у кірунку ўжыццёўлення яго, падпірадкавацца ўсім пастановам, прынятых Радаю БНР і ёйным Прэзыдыюмам, ды святы захоўваць усе тайніцы Рады БНР».

Пар. 11. Сябры Рады БНР пазбаўляюцца сяброўства ў Радзе БНР у выпадку дзеяньняў, нязгодных з Актам 25-га Сакавіка ці супярэчных з пастановамі Рады, зраджаныя тайніцаў Рады ці выяўленыя іншых маральных або нацыянальных заганаў.

Пар. 12. Сябра Рады БНР можа быць пазбаўлены сяброўства ў Радзе толькі на аснове пастановы Суда Рады, ці пастановаю сесіі Рады.

Пар. 13. Старшыня Рады БНР ці Прэзыдыюм яе можа завесіць у сяброўстве ў Радзе кожнага раднага, а таксама кожнага сябру органаў Рады да часу суду ці сесіі Рады БНР.

3. Сесія Рады БНР

Пар. 14. Сесія Рады БНР — навышэйшая інстанцыя ў працы Рады БНР. Да яе кампэтэнцыі належыць:

- а) прыманье ўзыманьне статуту Рады БНР;
- б) ратыфікаванье ўмоваў;
- в) выпрацоўванье палітычнае лініі і тактыкі дзеяньня ў воінавых сувязях і беларускім вызвольным руху;
- г) прыманье законаў, загадаў і інструкцыяў;
- д) пазбаўленье сяброўства ў Радзе БНР на аснове пар-аў 11, 12;
- е) іншыя спрабы, што не належыць да кампэтэнцыі іншых органаў Рады ці Старшыні Рады.

Пар. 15. Сесіі Рады БНР склікаюцца што тры гады, а ў меру канечнае патрэбы і часцей, старшынём рады БНР, а калі яго няма — заступнікам старшыні, і калі яго няма — Прэзыдыюмам Рады БНР із собскае ініцыятывы, або на жаданье ня менш, як 1/5 сяброў Рады.

Пар. 16. Сесіі Рады правамоцныя, калі яны праўна скліканыя і сябры Рады паведамленыя пра тэрмін, месца і парадак дня сесіі найменш за месяц часу перад датай сесіі.

Пар. 17. Сесію вядзе прэзыдым сесіі, які абіраецца на сесіі ў складзе старшыні сесіі, 2-х сакратароў, 1-го сябры. Пастановы сесіі прымываюцца звычайнай бальшынёю галасоў. У выпадку роўнасці галасоў справу пастанаўляе другі голас старшыні сесіі.

Пар. 18. Галасаваныне на сесіі мае быць тайным: 1. Пры выбарах старшыні Рады БНР і Прэзыдыюму Рады; 2. Калі ня менш, як 1/5 сяброў, прысутных на сесіі, зажадае тайнага галасавання пры развязваньні тae цi іншae спрабы. Усе сябры маюць па адным голасе, апрача тых, што маюць пісьмовыя ўпаўнаважаньні ад іншых сяброў, аднак ня больш за пяць галасоў разам із сваім.

4. Прэзыдыюм Рады БНР

Пар. 19. Прэзыдыюм Рады БНР складаецца з Старшыні Рады БНР, ягоных заступнікаў, сакратара, скарбніка і сяброў. Абірае іх, устанаўляючы пры гэтым колькасць заступнікаў старшыні ў сяброў, сесія Рады БНР.

Пар. 20. Да Прэзыдыюму Рады БНР належыць:

- а) вядзенне спрабаў Рады БНР у часе паміж ейнымі сесіямі;
- б) дапільноўванье выкананья пастановаў сесіі органамі Рады БНР;
- в) праводжаныне рэфэрэндумаў сэктарамі Рады ў выпадку патрэбы прынцыпя пастановаў, што належыць да кампэтэнцыі сесіі Рады БНР;
- г) рэпрэзэнтация Рады БНР навонкі;
- д) скліканье сесіяў Рады БНР згодна з пар. 15.

5. Старшыня Рады БНР

Пар. 21. На чале Рады БНР стаіць Старшыня Рады БНР.

Пар. 22. Старшыня Рады БНР — найвышэйшы прадстаўнік Рады БНР і беларускага народу. Яго абірае Рада БНР на сесіі на тэрмін шасцьць гадоў.

Пар. 23. Старшыня Рады БНР паклікае Сакратарыят Рады БНР у патрэбнай колькасці асобаў.

Увага. Пры перакладах у іншыя мовы слова «Народная Рэспубліка» перакладаюцца як «Дэмакратычная Рэспубліка», а слова «Старшыня» як «Прэзыдэнт».

Пар. 24. Да кампэтэнцыі Старшыні Рады БНР належыць:

- а) рэпрэзэнтаванье БНР перад урадамі і нацыянальнымі прадстаўніцтвамі іншых народаў;
- б) прызначанье прадстаўнікоў БНР пры ўрадах і прадстаўніцтвах іншых народаў;

в) іншыя справы, што вынікаюць з займанага становішча, а ня вызначаныя іншым органам.

Пар. 25. У выпадку вакансіі становішча Старшыні Рады БНР ягоным наступнікам стаецца першы заступнік Старшыні Рады БНР.

6. Сэктары Рады БНР

Пар. 26. У месцы, дзе зьявіцца трох ці больш сяброў Рады, творыцца Сэктар Рады БНР. Дзеля стварэння сэктару могуць злучацца разам радныя з двух ці трох асяродкаў:

Пар. 27. Да заданняў сэктараў належыць:

а) сачыць разъвіцьцё палітычных падзеяў у сваім асяродку й у дадзеным краі, сачыць прэсу ў справах Беларусі ды ў важных выпадках безадкладна інфармаваць Прэзыдый Рады БНР або рэгавацца адпаведна сітуацыі самым на месцы;

б) прымаць пастановы ў справах рэфэрэндуму Рады БНР,

в) рупіца пра разъвіцьцё грамадзкага й палітычнага жыцця ў сваім асяродку й краі.

Пар. 28. Сэктар мае сваю ўправу ў складзе старшыні, сакратара й скарbnіка. Старшыня сэктару — прадстаўнік Рады БНР у сваім асяродку й краі. Для краю, дзе ёсьць колькі сэктараў, прадстаўніка Рады БНР вызначае Старшыня Рады БНР.

Пар. 29. У меру патрэбы склікаюцца агульныя сходы сяброў Сэктару Рады БНР. Раз на год Старшыня сэктару склікае гадавы перавыбарны сход сяброў сэктару, да кампетэнцыяў якога належыць:

а) апрабаваньне справаздачай Управы Сэктару ў признанніе ёй абсалюторыому;

б) перавыбары ўправы;

в) прыняцце бюджету й пляну працы сэктару.

7. Скарб Рады БНР

Пар. 30. Фінансавыя сродкі на дзейнасць Рады БНР зъбіраюцца ў скарбе Рады БНР ды паходзяць з:

а) складанія нацыянальнага падатку Рады БНР;

б) ахвяраў грамадзтва;

в) асыгнаваннія беларускіх арганізацыяў;

г) зь іншых непрадбачаных прыбыткаў.

Пар. 31. Гроши ў скарб зъбірае Скарбнік рады БНР беспасярэдне ў прац скарбнікаў сэктараў Рады БНР. Скарбнік Рады БНР адказны перад радай БНР як фінансава, гэтак і ў дзейнасці, й робіць раз на год фінансавыя справаздачы.

8. Кантроль Рады БНР

Пар. 32. Кантроль Рады БНР ужыццяўляецца камісіяй, абраўнай на сесіі Рады БНР на тэрмін да наступнае сесіі ў складзе старшыні, сакратара, сябры й заступніка яго (на выпадак ягонага выбыцця).

Пар. 33. Да кантрольнае камісіі належыць кантроль грашове гаспадаркі Рады БНР ды складаньне справаздачай з гэтага.

9. Суд Рады БНР

Пар. 34. На аснове пар-аў 9 і 12 гэтага статуту ўстанаўляецца Суд Рады БНР у складзе старшыні й двух судзьдзяў, абраных на сесіі Рады БНР.

Пар. 35. Разгляду суду падлягаюць справы, што вынікаюць з пар-аў 9 і 11 гэтага статуту, а таксама з магчымых канфліктай паміж сябрамі рады БНР. Усе справы разглядаюцца на аснове статуту.

Пар. 36. З мэтаю абароны інтэрэсаў сяброў Рады БНР і органаў БНР старшыня Рады БНР вызначае адвінавальніка, што праводзіць съледztва ў адвінавачанні на паседжаннях суду ў выпадках, калі справа съкіраваная ў суд зь ягонае ініцыятывы, або з пастановы Рады БНР.

Пар. 37. Кажны сябр Рады, як і кожная асоба, што мае справу ў судзе БНР, мае права абраць сабе правазаступніка.

Пар. 38. Справы кіруюцца ў суд адвінавальнікамі, зацікаўленымі ў справе бакамі, або пастановаю Рады БНР.

Пар. 39. Ад пастановы суду можна адклікацца ў месячным тэрміне да Рады БНР.

10. Архіў Рады БНР

Пар. 40. Дакумэнты Рады БНР і ўсіх ейных органаў з усіх часоў ейнага існаваннія й дзеяння, а таксама ўсяя карэспандэнцыя яе, што захавалася ў органах Рады БНР ды ў розных прыватных асобаў, што маюць ці мелі дачыненіне з Радай БНР ці ейнымі органамі, уважаюцца за собскасць Рады БНР.

Пар. 41. Усе гэтыя дакумэнты ў архіве Рады БНР у месцы сядзібы ейнага прэзыдыйну.

Пар. 43. Органы Рады БНР, улучна зь ейнымі сэктарамі, могуць затрымваць у сябе толькі копіі матар'ялаў, патрэбныя дзеля іхніх працы, а іншыя дакумэнты перадаюць у архіў Рады БНР.

11. Змены Статуту

Пар. 43. Гэты Статут можа быць зменены або папраўлены на кожнай Сесіі Рады БНР большынёю 3/4 галасоў беспасярэдніх

фактычных удзельнікаў сэсіі, калі пункт пра зьмену статуту ўнесены ў парадак дня сэсіі ў вымaganым тэрміне перад скліканнем сэсіі.

12. Уваход у сілу Статуту

Пар. 44. Гэты Статут уваходзіць у сілу адразу пасля прыняцца яго Адзінаццатай Сэсіяй Рады БНР, касуючы адначасна датуль дзейныя статутовыя ўстанаўленні.

Гэты Статут Рады БНР быў прыняты на Адзінаццатай Сэсіі Рады БНР 29 траўня 1971 году ў Нью-Ёрку, за выняткам пяці апошніх разьдзелаў, якія былі прынятыя на Дванаццатай Нечароднай Сэсіі Рады БНР 21 красавіка 1973 году ў Таронце.

Падпісалі:

*Старшыня 12-й Сэсii Барыс Рагуля
Сакратар Раіса Жук-Грышкевіч*

СТАТУТ БЕЛАРУСКАЕ НЕЗАЛЕЖНІЦКАЕ АРГАНІЗАЦЫІ МОЛАДЗІ (БНАМ)

I. Агульнае

1) Назоў арганізацыі ёсьць: Беларуская Незалежніцкая Арганізацыя Моладзі, у скарочаныні — БНАМ.

2) Беларуская Незалежніцкая Арганізацыя Моладзі зъяўляецца самастойнаю й базуеца на грунце 25 САКАВІКА з БНР на чале.

3) Цэнтраля БНАМ знаходзіцца ў Парыжы.

4) Абшарам дзейнасці БНАМ зъяўляецца тэрыторыя Францыі.

5) Асноўнаю мэтаю Арганізацыі ёсьць заактыўізаваньне беларускае моладзі й ейных творчых сілаў да вядзеняня спасярод беларускае моладзі ў Францыі грамадзка-культурнае й нацыянальнае працы.

6) Дзеля зьдзейснення гэтаяе мэты БНАМ можа закладаць ва ўсіх дэпартаментах Францыі ня толькі свае адміністрацыйныя аддзелы, але й грамадзка-культурныя ды выхаваўчыя згуртаванні, як: спартовыя, мастацка-тэатральныя, літаратурныя, арганізацыі скайтынгу, выдавецкія суполкі й г. д.

7) Запраўдным сябрам БНАМ можа быць кожны малады беларус, які знаходзіцца на тэрыторыі Францыі.

8) Ганаровымі сябрамі БНАМ могуць быць толькі тыя беларусы, што выдатна заслужыліся Беларускаму Народу й ягонай вялікай незалежніцкай ідэі. Ганаровых сябров прымае агульны Зъезд.

9) БНАМ мае пячатку ў дзвіюх мовах: беларускай і французскай, на пячатцы сымбал: крыж Ярылы.

II. Кіруючыя органы БНАМ

- 10) Кіруючымі органамі БНАМ зъяўляюцца:
 - а) агульны Зъезд сяброў Арганізацыі;
 - б) управа;
 - в) рэвізійная Камісія;
 - г) сяброўскі суд.

А. Агульны Зъезд сяброў БНАМ

11) Агульны Зъезд сяброў БНАМ выбірае зь сяброў Управу, Рэвізійную Камісію, Сяброўскі суд, кантралюе дзейнасць Арганізацыі, мае права зъмены Статуту й вырашае ўсе важныя пытанні, якія датычацца Арганізацыі.

12) Агульны Зъезд сяброў БНАМ складаецца з:

- а) дэлегатаў Аддзелаў БНАМ (па пяць ад кожнага Аддзела і дзесяці прадстаўнікоў Аддзелаў ў Парыжы);
- б) сяброў Цэнтральнай Управы;
- в) сяброў Рэвізійнае Камісіі;
- г) сяброўскага суду;
- д) сяброў Управы Аддзелаў;
- е) старшыняў грамадзка-культурных згуртаванньняў.

13) Агульны Зъезд сяброў БНАМ склікаецца раз на год.

14) Парадак дня, месца і час склікання Агульнага Зъезду БНАМ Цэнтральная Управа падае да ведама ўсім Аддзелам не пазней як за месяц перад скліканнем.

15) Пастановы Агульнага Зъезду прыймаюцца звычайнай бальшынёю галасоў прысутных, аб форме галасавання пастанаўляе Агульны Зъезд.

16) У важных выпадках можа быць скліканы Надзвычайны Зъезд. Тэрмін склікання Цэнтральная Управа падае да ведама найпазней за месяц перад скліканнем. На гэтым Зъездзе павінны разглядацца толькі тыя пытанні, якія выклікалі прычыну Зъезду.

Б. Цэнтральная Управа

17) Цэнтральная Управа выбіраецца Агульным Зъездам на працяг аднаго году й складаецца з 3 асобаў: Старшыні, сакратара і скарбніка.

18) Сябры й старшыня Цэнтральнай Управы павінны быць выбраны пэрсанальна.

19) Сябры Цэнтральнай Управы павінны жыць у Парыжы.

20) Цэнтральная Управа павінна працаваць дзеля агульнага дабра беларускае Моладзі ў Францыі і па праграме, прынятай Агульным Зъездам.

21) У выпадку адыходу аднаго сябры Цэнтральнай Управы надзвычайны Зъезд выбірае другога.

В. Рэвізійная Камісія

22) Рэвізійная Камісія кантралюе дзейнасць Цэнтральнай Управы. Яна складаецца з трох сяброў: Старшыні, ягонага заступніка й сакратара і выбіраеца Агульным Зьездам на працягу аднаго году.

23) Рэвізійная Камісія мае права кантролі дзейнасці Цэнтральнай Управы ў кожнай часіне.

Г. Сяброўскі Суд

24) Сяброўскі Суд складаецца з трох асобаў: Старшыні, ягонага заступніка й сакратара і выбіраеца Агульным Зьездам на працягу аднаго году.

25) Сяброўскі Суд мае права кантролі дзейнасці кожнага паасонага сябры Арганізацыі ў кожнай часіне.

III. Аддзелы БНАМ

26) Аддзелы БНАМ могуць закладацца ў тых дэпартамантах Францыі, дзе жыве група беларусаў, маючых права быць сябрамі Арганізацыі.

27) На арганізацыйным сходзе, на якім прыймаецца пастанова аб закладзінага Аддзелу, выбіраеца Управа. Пратакол сходу перасылаецца ў Цэнтральную Управу.

28) Адчыненыне Аддзелу наступае з днём, калі Цэнтральная Управа зацвярджае пастанову арганізацыйнага сходу.

29) Кіруючымі органамі Аддзелу ёсьць:

- а) агульны Сход сяброў;
- б) Управа;
- в) Рэвізійная Камісія;

30) Управа Аддзелу складаецца з трох асобаў: Старшыні, сакратара й скарbnіка.

31) Аб усіх зъменах у складзе Управы Аддзелу павінна быць безадкладна паведамленая Цэнтральная Управа.

32) Рэвізійная Камісія Аддзелу складаецца з трох сяброў: Старшыні, сакратара і сябры.

33) Аддзелы павінны здаваць штотысяц справазданьне з сваёй дзейнасці і жыцця ў Цэнтральную Управу БНАМ.

IV. Сябры

34) Дзеля ўступлення ў Арганізацыю неабходна злажыць бліжэйшаму Аддзелу заяву, тэкст якой ўстаноўлены I-ым Зьездам Беларускае Моладзі.

35) Сыпіс новых сяброў Аддзелу перасылаецца Цэнтральнай Управе БНАМ у Парыжы, якая зацвярджае прыймо сябраў і выдае сяброўскія білеты.

36) Кажны сябра забавязаны падпарадкоўвацца пастановам Агульнага Зьезду БНАМ і загадам Цэнтральнай Управы, эвантуальна Аддзелу, да якога належыць.

37) Сябра можа быць выключаны, калі Сяброўскі Суд устанавіў, што ягоная дзейнасць ёсьць шкоднаю для ўсіх Арганізацыі.

38) Пастановы Сяброўскага Суду можа адмяніць толькі Агульны Зьезд.

V. Фонды Арганізацыі

39) Фонды БНАМ складаюцца з:

- а) уступных сяброўскіх складак;
- б) ахвяраў;
- в) даходаў з продажы: часапісаў, кніжак і брашураў Арганізацыі;

г) даходу з розных культурных імпрэзаў: тэатральных выступленаў, мастацкіх выставаў і г. д.

40) Месячныя сяброўскія складкі ўстанаўляе Цэнтральная Управа і пацвярджае Агульны Зьезд.

41) З даходаў ад сяброўскіх складак 70% Аддзел адсылае Цэнтралі БНАМ.

VI. Ліквідацыя БНАМ

42) Беларуская Незалежніцкая Арганізацыя Моладзі можа быць зыліквідаваная пастановаю 3/4 прысутных на Агульным Зьездзе сяброў, пры гэтым Зьезд дэцыдуе аб долі маёмыці Арганізацыі.

43) Важнасць статуту распачынаецца з дня прыняцця і зацверджання Агульным Зьездам БНАМ.

44) Сябры БНАМ звязываюцца адзін да аднаго праз «сябра».

СТАТУТ «ХАЎРУСУ БЕЛАРУСАЎ У ФРАНЦЫІ»

I. Назва і падставы арганізацыі

1. Арганізацыя мае назыву: «Хаўрус Беларусаў у Францыі», або скарочана — «Хаўрус».

2. «Хаўрус» уяўляе зь сябе аў'яднаныне асобаў, што паходзяць з этнографічных земляў Беларусі, а таксама зь іншых краёў, катоўрыя рабочуюць сябе беларусамі ды праўбываюць сёньня на тэрыторыі Францыі.

3. «Хаўрус» праводзіць дзейнасць на тэрыторыі Францыі сярод беларускай эміграцыі.

II. Мэта «Хаўрусу»

1. «Хаўрус» вядзе паміж сваіх сяброў шырэйшую агульную ды прафэсійную культурна-асьветную працу. Вядзе інфармацыю аб гаспадарскіх адносінах ды падзеях свайго краю — Беларусі.

2. Арганізацыя маніцца павесьці азнямленыне сваіх сяброў з французкаю гісторыяй, літаратурай ды культуры, а дзеля гэтага — і глыбейшае вывучэныне французкае мовы.

З другога боку спрыяе азнямленыню зацікаўленых асобаў французкага грамадзянства з гісторыяй, літаратурай, культуры, нацыянальным рухам ды імкненнямі беларускага народу.

3. Дзеля асягнення гэтае мэты «Хаўрус» уладжвае як паасонныя лекцыі, даклады, так і больш ці менш сталыя курсы. Напр., курсы мовы, беларусазнаўства, прафэсійныя курсы і г. д.

Закладае бібліятэкі, чытальні, дае выставы, спектаклі, закладае рознага роду гурткі, таварыствы, напр., съязніцкія, спартовыя, бюро праўных парадаў, працы, узаемнае дапамогі і г. д.

4. «Хаўрус» мае права набываць рухомую і нерухомую маёмысць.

5. «Хаўрус» мае права юрыдычнае асобы.

III. Агульна-арганізацыйная структура «Хаўрусу»

1. Асноўнай арганізацыйнай адзінкай «Хаўрусу» з'яўляюцца філіі на тэрыторыі Францыі, рэпрэзэнтантам і арганізацыйным правадыром якіх з'яўляецца Галоўная Управа Хаўрусу.

2. Галоўная Управа Хаўрусу складаецца з 4 асобаў: старшыні, заступніка, скарbnіка і сакратара. Яна ў межах часу паміж агульнымі з'ездамі ды пашыранымі пленумамі адбывае нарады, выносець пастановы, звязаныя з вымогамі арганізацыйнага жыцця.

3. Дзеля развязання пытанняў большае вагі Галоўная Управа склікае адзін раз на год агульны з'езд «Хаўрусу» па прынцыпе, што кожны раз устаноўлівае агульны з'езд.

4. Агульны З'езд «Хаўрусу» можа быць скліканы па ініцыятыве сяброў «Хаўрусу», калі зложаная заява Цэнтралі будзе падпісана абсолютнай большынствам сяброў «Хаўрусу».

5. Дэлегатаў на Агульны З'езд «Хаўрусу» кожная філія можа паслаць столькі, колькі мае ў складзе дзясяткаў сяброў. Арганізацыя менш дзесяці сяброў мае адзін мандат.

6. Агульны З'езд вырашае пытанні праграмы і тактыкі арганізацыі, з'бирае сяброў Галоўнае Управы, Надзорнае Рады; уносиць змены ў статут, ды наагул вырашае ўсе справы, што тычацца «Хаўрусу».

7. Агульны З'езд з'яўляецца найвышэйшим органам «Хаўрусу».

IV. Цэнтральная Надзорная Рада.

1. Для кантролю ўсебаковае дзеянасці Галоўнае Управы З'езд выбірае з 3-х асобаў Цэнтральную Надзорную Раду на тэрмін, адноўлькавы з Галоўнаю Управаю.

2. Цэнтральная Надзорная Рада падае справазданыне кожнаму Агульному З'езду аб выніках кантролю,

V. Філіі

1. Жыцьцё філіі кіруеца нормамі статуту, пастановамі Агульнага З'езду, пастановамі ды дырэктывамі Галоўнае Управы, пастановамі агульных сходак філіі, пастановамі ўправы філіі.

2. Выканаўчым органам філіі з'яўляеца ўправа філіі ў складзе 3-х асобаў, дзе нарахоўваецца 20 сяброў, а ў філіях па-над 20 сяброў — 5 асобаў.

3. Функцыі сяброў ўправы вызначае агульны сход філіі падчас выбараў.

4. У мяйсцавасцях, дзе знайходзіцца нязначны лік сяброў «Хаўрусу», закладаецца гурткі з выбраным сакратаром.

5. Изяляваныя сябры падаюць заявы ў Галоўную Управу, а апошняя прыдзельвае іх да бліжэйшае філіі ці гуртка.

VI. Кантрольны орган філіі

1. Кантрольным органам філіі з'яўляеца Кантрольная Камісія з 3-х асоб, якая выбіраецца агульным сходам філіі.

2. Яна правярае кантроль дзеянасці Управы філіі прынасі два разы на год, аб чым здае справаздачы сходу філіі, а копію справаздачы надсылаете Цэнтральнай Надзорнай Радзе.

3. Сябры Кантрольнае Камісіі ня могуць быць сябрамі Управы філіі.

VII. Правы і абавязкі сяброў

1. Сябрам можа быць кожная аюба, якая пагаджаецца з статутам, калі яго паходжаныне адпавядае азначэнню параграфу 2, раздзелу I-га; які бярэ ў жыцці «Хаўрусу» актыўны ўдзел, сплачвае ўсе арганізацыйныя падаткі.

2. Жадаючы ўступіць у «Хаўрус» падае заяву за парукаю двох сяброў «Хаўрусу».

3. Выключэнне сябра з «Хаўрусу» можа адбыцца: а) дабравольныя выступ, б) выключэнне за няплату сяброўскіх складак, в) за нягоднае паводжанье, г) пастановамі агульных сходак філіі, якія ўступаюць у моц пасля зацверджання Галоўнаю Управаю.

4. Выключаны сябра мае права апэляцыі да агульнага Зьезду.
5. Выключаны сябра, ці выступішы дабравольна павінен вярнуць сяброўскую книжку і выраўняць усе залегласці перад арганізацыяй.

VIII. Таварыскі Суд

1. Непаразуменыні між сябрамі Хаўрусу разъвязваюцца Таварыскім судом паводле прынцыпу траецкіх судоў.

IX. Фінансавыя засабы

1. Фінансавыя засабы «Хаўрусу» складаюцца: а) з уступных, б) з сяброўскіх складак, в) з даходаў ад спектакляў ды іншых закладаў «Хаўрусу», г) з дабравольных ахвяраў.
2. Размер сяброўскіх складак ды іх распадзел між Цэнтраполем і філіямі робіць Галоўная Управа.

X. Ліквідацыя Хаўрусу

1. Ліквідацыя філіі можа адбыцца пастановаю агульнага сходу філіі (ня менш 3/4 членаў), б) пастановаю Галоўнае Управы, в) пастановаю Зьезду «Хаўрусу».

2. Уся маёмасьць філіі перадаецца да распараджэння Галоўнай Управе.

3. Ліквідацыя «Хаўрусу» пераводзіцца пастановаю агульнае канфэрэнцыі «Хаўрусу» таксама за згодаю 3/4 галасоў дэлегатаў.

4. Маёмасьць «Хаўрусу» перадаецца іншай беларускай арганізацыі або ўстанове па прызначэнні агульнае канфэрэнцыі.

XI. Пячатка «Хаўрусу».

1. Арганізацыя мае пячатку на французкай і беларускай мовах. Дапаўненіні, зробленыя Прэфэктурай Паліцыі да раздз. I, пункту 2, пры легалізацыі «Хаўрусу»:

1. Сябры «Хаўрусу» падзяляюцца на сталых і часовых. Стальных зьяўляюцца тыя, што маюць «Карт д'ідэнтітэ а валідітэ нормаль», а тымчасовымі — тыя, што маюць дазвол на пражыцьцё ў Францыі, але ня маюць яшчэ т. зв. карт, інакш кажучы — трохгадове карты.

Mihacь Наўмовіч

МАЕ ЎСПАМИНЫ

Дзяцінства

Я нарадзіўся ў 1922 годзе на Наваградчыне, у мястэчку Кашалева. Гэтая частка Беларусі тады была пад Польшчай. Сям'я складалася з чатырох чалавек: мама, бацька, мой брат і я. Пазней нарадзілася сястра.

Каля Кашалева кругом быў вялікі лес. Багатая магнатка (ня памятаю яе імя, звалі яе праста Ёдчыха) выразала свой лес і прадала, але зямлю аддала для Кашалева задарма (каля 400 гектараў).

Каля лесу былі паракіданыя загоны (можа, два кіляметры на ўсход і на захад). Там адзін загон, там другі. Людзі ехалі з аднаго загону на іншы, каб сеяць і сабраць ураджай. А каля Ёдчыха аддала зямлю, улады задумаліся, каб з гэтай зямлі дадатковай Ёдчыхі і з гэтай, што існавала, зрабіць вялікі дзялянкі-хутары. Мой бацька ўзяў на захадзе, каля шашы, што ішла з Наваградка ў Наваельню. За трыста мэтраў ад гэтай шашы ён выбраў дзялянку 5 гектараў і перанёс усе свае будынкі з Кашалева. Памятаю — хата стаяла пры дарозе, ззаду быў хлявы і іншыя прыбудовы.

Сям'я была сярэдняга дастатку. Трымалі дзьве-тры каровы. Акрамя таго, бацька быў бондарам, рабіў добрыя бочкі і прадаваў.

Першыя ўспаміны: матка мяне будзіла рана, я браў пугу і йшоў за каровамі. Бо там, у гэтым лесе, што сьпілавалі, былі прасторы для ўсяе вёскі. Пастухі пасывілі там кароў. А мы з карчоў, што там засталіся, рабілі барыкады, гулялі ў вайну: «адна барыкада» ваявала з «другой барыкадай».

Аднойчы я знайшоў пад кустом маленькага зайчыка, маленькаяга, як мой кулак. Ён хутка бег, хацеў уцячы. Я таксама хутка бегаў і пад елачкай яго злавіў, прынёс дадому, зрабіў клетку і ў гэты клетцы гадаваў. Mae бацькі на гэта нічога не гаварылі. Ён

хутка падрос, было ўжо вялікае такое стварэнне. Я зьбіраў для яго шмат розных карэнняў, траву. А ён раптам памёр. Я вельмі плакаў, бо палюбіў гэтага зывярка і не зьбіраўся яго забіваць. Хацеў, каб ён жыў са мной. Мне было сем, здаецца, гадоў, калі я зразумей гэтую сымволіку: кожнае стварэнне шукае прасторы і волі.

Пасыль я занёс гэтага зайца за гумно і пахаваў.

Улада ў тых часы была польская. А вёскі кругом — беларускія. (Толькі там, за мястэчкам, пад гміну, каля сельскагаспадарчай школы, парабілі хутары палякі. Здаецца, Пілсудзкі даў польскім легіянерам тут крыху нашай зямлі. Яны абраўляць зямлю ня надта ўмелі. Ну, але неяк з гэтай зямлі жылі.) У нас каля дому ў кожнай сялянскай сям'і быў садок.

Мой стрыечны брат, таксама Міхась Наўмовіч, быў пры Пілсудзкім у найвышэйшай групе войсковаўцаў, якая ахоўвала Пілсудзкага. Там, у гэтай ахове, былі толькі беларусы, таму што здольныя, развязтыя фізычна, добрыя, надзеіныя салдаты. Як брат прыяжджаў, я запомніў яго ў войсковай форме, войсковай шапцы, з шабляй.

Калі прыйшоў час ісьці ў школу, прыехала польская настаўніца. Дзеци ўсе былі беларусы, а вучыцца яны адразу павінны были па-польску. Вучыліся па-польску, а між сабой гаварылі па-беларуску. Так ішло маё першапачаткове навучанне. А пасыль бацькі аддалі мяне вучыцца ў Наваградак.

У Наваградку пры станцыі палякі збудавалі новую драўляную двухпавярховую школу, і там я ўжо вучыўся аж да сёмага клясу. Вучыўся таксама па-польску. У гэтих гадах палякі зачынілі беларускую гімназію, і многія прафесары беларускай гімназіі перайшлі ў гэту «паўшэхнную» школу. Геаграфію выкладаў у нас настаўнік Орса. Калі я вучыўся ў сёмым клясе, аднаго разу я ўключочаў электрычнае свячтло, стаў на крэсла і зламаў яго. Настаўнік паклікаў майго бацьку, каб заплаціць за крэсла. І тады ён сказаў бацьку: «Мусіце абавязковы паслаць вашага сына ў гімназію». Бацька кажа: «Не магу, бо я матэрыяльна не ўтрымаю сына: дорага каштует тая вучоба». Але настаўнік вельмі настойваў. І бацька пагадзіўся, што ўсё зробіць, каб паслаць мяне ў гімназію. І вось аднаго разу паклікаў мяне мой бацька і сказаў: «Гэты хутар у пяць гектараў, што мы маём, я падзяляць ня буду. Гэта застанецца для тваўгога брата. А ты будзеш вучыцца». (Дарэчы, мой брат вялікай прагі да вучобы ня меў.)

Я скончыў сёмы кляс. Прыйшлі канікулы. Памятаю, пайшоў у Наваградак пехатой, каб здаваць агульны ўступны экзамен у гімназію. (Гэта каля Замкавай гары ў Наваградку.) Здаў гэты экзамен (зразумела, па-польску). Вярнуўся дадому і пайшоў у поле да маткі. Яна мне кажа: «Я табе дала апошніх 10 золотых «купісных» (былі ўпісныя 10 злотых), цяпер ня маём ні аднаго гроша». А трэба было купіць спэцыяльную форму (касьцюм з срэбнымі гузікамі, шапач-

ку), заплаціць за памяшканье, дзе б я мог жыць, кніжкі купіць, заплаціць за школу.

Мы ўсё лета працавалі: кожны дзень зьбіралі ягады (паземкі, чарніцы, маліны), матка рабіла масла, съмятану, сыр, зьбіралі які і ўсё гэта што два-тры дні насілі прадаваць у Наваельню, што за 12 кіляметраў ад нас. У Наваельню прыяжджалі палякі з Варшавы, з Лодзі, з усіх цэнтраў Польшчы, каб адбыць добрыя канікулы. Бо там рэчачка, сосны, было прыгожа. Там на рынку мы ўсё й прадавалі.

Насілі пехатой у руках і на сыпіне, стараліся, каб не скальхнуть моцна гэтыя ягады, каб не пацерці. Калі вярталіся дадому, мой брат на дарозе спатыкаў нас і падвозіў на возе. Гэтак я разам з бацькамі зарабляў сабе на вучобу.

Грошы патрабаваліся немалыя. Гімназія была дзяржаўная, але мусілі плаціць. Усе плацілі, толькі плацілі па-рознаму. Палякі плацілі значна менш за беларусаў. Вельмі маленькая стаўка была для ўрадоўца. Яны плацілі за дзяцей вельмі мала, як і тых, што працавалі ў паліцы. А беларусам давалі стаўку поўную, 200 злотых на год (што раўнялася 100 днім працы работніка). У верасьні трэба было заплаціць «уступныя». Ад гэтага, ад зарабляньня грошай на вучобу, пачалася мая сярэдняя адукцыя.

Пад восень бацька пачынаў рабіць бочки. Ён рабіў іх з дубу, быў добрым бондарем. Пасыль складаў меншыя ў большыя на воз і на кані ехаў аж 40 кіляметраў у Карэлічу і прадаваў, бо там лясоў блізка не было, і бондараў не было. Бочки добра куплялі. Так памаленьку бацька зьбіраў грошы на маё навучанье.

Мінуў першы год гімназіі. Падчас канікулаў (гэта ўжо былі 37-ы, 38-ы гады) зноў зьбіралі ягады, матка рабіла сыр і ўсё астатніе. Мы працавалі проста як валы (матка, бацька, дзеци), каб можна было заплаціць за вучобу. Гэтак было аж да прыходу савецкай арміі.

Я ўжо быў другі год у гэтай польскай гімназіі, як да нас у Наваградак прыехаў Забэйда-Суміцкі. Ён съпяваў у вялікай гімнастычнай залі, съпяваў выключна па-беларуску. Гэта мой вельмі прыемны ўспамін. Голос Забэйда-Суміцкі меў чудоўны і съпяваў прыгожая беларуская песні. Палякі слухалі таксама. Прапарцыйна да насельніцтва іх у Наваградку было мала. Але ў школе было больш палякаў, чым беларусаў, і габрэяў шмат было.

Беларускія сяляне не маглі вучыць сваіх дзяцей, бо для іх была зроблена вельмі дарагая вучоба, ня мелі чым плаціць. З Кашалева (мястэчка ў тысячу чалавек) толькі я адзін стаў вучнем у польскай гімназіі, хаты было шмат здольных беларускіх хлапцоў, якія хадзелі і маглі б вучыцца, як і я.

Вось адзін прыклад, якая была розыніца ў магчымасцях вучыцца. Была ў нас у гімназіі прыгожая такая жыдовачка. Яе бацька служыў у легіёнах Пілсудзкага, і таму ён на навучанье дзяцей

меў 50 адсоткаў зыніжкі. А паколькі ён быў яшчэ й урадовец, то была яшчэ большая зыніжка. Яе бацька, да таго ж, нашмат болей зарабляў за майго бацьку. А за дачку ў год плаціў толькі 13 злотых. Мой бацька плаціў 200 злотых. Гэтыя сацыяльныя разбежкі былі праста балючыя.

Магчыма, гэтакай была тагачасная спэцыяльная польская палітыка, каб зь вёсак, з гушчы беларускага народу ў сярэдня і вышэйшыя школы — не пускаць. Была такая перашкода, і я гэта вельмі добра памятаю.

1939-ы год

Гэты год мне добра запомніўся. Памятаю, як увосень я быў у полі на горцы (ля Кашалева). Унізе — лагчынка, далей яшчэ невялікі горкі на поўдзень. Раптам прыляцелі буслы. Іх было так шмат, больш, чым тысяча. Занялі цэлую горку, гэтыя бела-чорныя прыгажуны. Яны між сабой нібы гаварылі, гаварылі доўгі час, я слухаў іхнную птушыну размову. Потым яны падняліся клінам: адна фармація, пасыля другая, трэцяя, чацвёртая... Я глядзеў, як быццам хацеў запомніць на ўсё жыццё гэты цудоўны абрэз, наш беларускі абрэз. И потым, на чужыне, я часта бачыў яго перад вачыма. Шмат зьведаў я краёў, але такога абрэза хіба ж можна знайсці дзе ў Эўропе, ці ў сьвеце?!

У 39-м годзе Польшчу з Усходу акупавалі саветы, а немцы раскідалі Польшчу з Захаду. Польская армія йшла на ўсход і амаль што ўся трапіла ў рукі саветаў. (У Катыні таксама ляжаць нашыя беларусы.) Я бачыў, як прыехалі да нас першыя сілы чырвонай арміі. Я выбы на дарогу, што калі дома, дзе ўжо стаялі рускія. Яны звярталіся да мяне па-расейску, але я ня мог ім адказваць, бо ня ведаў расейскай мовы і амаль нічога не разумеў, што яны да мяне гаварылі. Тут я адразу пераканаўся, што наша мова, беларуская, вельмі розная ад расейской.

Скончылася польская — пачалася бальшавіцкая расейская акупацыя на нашай Заходній Беларусі. Усё зъмянілася. Пры паляках у крамах, хоць і дорага, але ўсё было. Саветы ўсе крамы, якія былі пераважна габрэйскія, пазачынілі, парабілі каапэратывы. У гэтых каапэратаў прадавалі соль, гарэлку, запалкі, а іншых прадуктаў амаль што не было. Дык калі прывозілі што-небудзь, утвараліся вялікія чэргі, чакалі ў гэтых чэргах часам цэлую ноч. Я аднаго разу стаяў у такай чарзе з 10-й гадзінай вечара і аж да 7-й раніцы. Чакаў, таптаў сьнег (было 10 градусаў ніжэй нуля), змарозіў вуха, каб купіць кіляграм цукру. А гарэлкі можна было купляць колькі хочаш. Соль таксама. Іншыя прадукты пазынікалі.

Але савецкая акупацыя характарызувалася ня толькі гэтым. Людзі сέньня былі тут, назаўтра — няведама дзе. Многіх працаўных людзей назвалі «кулакамі», і як скончыўся іхны лёс — вядома.

Іх павезылі ў Сібір, шмат каго пастралялі над ракой Об. Пасыля быў заліў вады, і ўсе трупы вымыла Об і панесла на поўнач. Тысячы забітых беларусаў. Тых беларусаў, што заставаліся яшчэ на сваёй зямлі жыць, саветы абкладвалі натуральнымі падаткамі.

Савецкая школа

Савецка-расейскія акупантны з гімназіі польскай зрабілі расейскую дзесяцігодку, і ў 39- 40-м гадах я прадаўжаў там вучыцца, толькі ўжо на расейскай мове. Расейскай мовы я не любіў, і добра так і не навучыўся гэтай мовы.

Настаўнікі былі савецкія (толькі нямногія настаўнікі засталіся ранейшыя), але ўзровень навуковы стаў ніжэйши. Калі вучань сканчаў польскую гімназію, гэта быў ужо чалавек сапраўды дарослы, які мог ужо крышку шырэй думаць, бо ведаў шмат рэчай і мог пачаць самастойна жыць. А як прыйшлі савецкія настаўнікі, стала значна горай. Усюды былі фальш, ідяктызм. Наслалі нам такіх выкладчыкаў, якія нас вучылі дактрыне, каб усе сталіся камуністы і баранілі «вялікую» ідзю, якую выдумалі Маркс, Ленін і іншыя дурні.

Ну быў, напрыклад, лекцыі па сталінскай канстытуцыі. Выклады даваў нам нейкі казахстанец, які быў заўсёды апрануты ў вайсковую ўніформу. Я памятаю, прыйшоў раз і пачаў гаварыць, што іхная такая вялікая сіла і такія яны маюць магчымасць, што там, недалёка ад Паўночнага полюса, на Новай Зямлі, будуць садзіць агароды, яблыні, вінаград. А я на яго глядзеў і думаў: ну аб чым ён гаворыць? Такіх рэчай гаварыць жа няможна, калі чалавек мае сапраўды нармальны розум, бо калі полюса нічога ня будзе расці. Ён злавіў мой крытычны позірк, паглядзеў на мяне і паставіў цяжкое пытаньне, звязанае з канстытуцыяй Сталіна. Я нічога не адказаў, бо ня ведаў, і ўсьміхнуўся так, як можа ўсьміхнуцца хлопец у 17 гадоў. За гэты ўсьмех ён палічыў мяне праста за ворага савецкага рэжыму. Уесь час, калі ён уваходзіў раз на тыдзень у наш кляс, то заўсёды паказваў на мяне пальцам і ставіў цяжкое пытаньне. Я ўставаў, але нічога яму не адказаў: праста гэтая сталінская канстытуцыя ўжо залезла мне пад скuru. Глыбокая антыпатыя стварылася ў мяне да яго, і я ўжо нічога не адказаў. Для ўсіх настаўнікаў я быў даволі добры вучань, нашая клясная апякунка (яна выкладала матэматыку), мяне таксама любіла, бо я рабіў дэкарацыю школьнай насьценай газэты (малюнкі, афармленыне). На кожнае бальшавіцкае съвята ў клясе рабілі насьценную «съвяточную» газэту. Я далучыўся да групы, якая малявала. Мы рабілі вялікія палотны (мэтры 2-3). Там былі і Ленін, і Сталін, і Кагановіч, і Варашылаў і іншыя «вялікія» людзі сацыялізму, якіх вывешвалі на будынкі.

Аднаго разу, на дзень нараджэння Сталіна, выпусьцілі такую газету. Там быў партрэт Сталіна і нешта пра яго напісана. Адзін хлапец ножыкам выкалаў вочы Сталіну. Дык зачынілі школу на трэх дні! Сталінская міліцыя шукала, дапытвала аднаго за другім вучняў, каб знайсьці, хто гэта зрабіў, і пакараць. Мы ведалі, хто гэта, але ня выдалі хлопца. Затое добра адчулі, што такое савецкая систэма.

Так праходзілі першыя два гады савецкай акупацыі. Пад канец навучальнага году настаўнік, які выкладаў сталінскую канстытуцыю, усё рабіў, каб заблякаваць і не пусціць мяне у вышэйшы кляс. На пэдагагічнай радзе, калі падышло да галасаваньня, усе настаўнікі казалі пра мяне: «ён у мяне добры», «і ў мяне», «і ў мяне»... І ўсюды было добра, толькі ў гэтага настаўніка я ўжо быў у поўнай апазыцыі, бо не хацеў вучыцца сталінскай канстытуцыі. І калі б мне было больш гадоў, то вывезлы б у Сібір, ну але яшчэ адараўцаў ад бацькоў, магчыма, не сипяшаліся. (Але пад канец іхнага савецкага панаваньня ў нас, у Кашалеве, яны майго бацьку і ўсю сям'ю намерыліся ўжо выслаць на Сібір, бо з бацькі зрабілі «кулака». Ён меў толькі 5 гектараў зямлі, на якой працавалі з рана да ночы, сяялі крышку пшаніцы, крышку жыта, крышку гречкі, гароху і іншае, каб пракарміць сям'ю і жывёлу. Але бацька паслаў сына ў польскую гімназію, значыць — кулак. Як прыйшлі немцы, дык да майго бацькі завітаў адзін чалавек, што працаваў у сельсавеце і сказаў: «Маеце шчасце, што немцы прыйшли. Калі б саветы прабылі яшчэ трэх тыдні, вы паехалі б у Сібір усёй сям'ёй.»)

Пад канец савецкай акупацыі, я добра памятаю (бо нават ноччу часамі прачынаўся ад грукату), ішлі і ўшлі, нач і дзень, савецкія танкі на Захад: саветы абстаўлялі мяжу. І гэта трывала больш як два месяцы. Гэта нямазаная тэхніка вельмі трашчала, часамі вусеніца жалезная спадзе, жалеза там церлася і грукатала так, што калі танкі ўшлі па Наваградку, то 10 кіляметраў ніжэй, у Кашалеве, было чуваць.

ПАЧАТАК НЯМЕЦКА-САВЕЦКАЙ ВАЙНЫ

Немцы перад тым, як напасьці на Савецкі Саюз, павялічылі колькасць штурмовых дывізіяў Вафэн-ес-ес (з 200 тысячаў салдатаў да мільёну) і толькі тады заатакавалі Савецкі Саюз. Акрамя таго, немцы вырашылі збудаваць казармы (кашары) ў Нямеччыне. Прыйшоўшы на Беларусь і Украіну, яны хацелі мабілізаваць беларускую, украінскую моладзь і стварыць беларускія і украінскія дывізіі і стукнуць па расейцах усімі сіламі, каб тых не апамяналіся. Але калі яны ўдарылі па Расеі гэтым мільёнам Вафэн-ес-ес, савецкая армія разъляглалася ў пясок: нічагусенька не засталося. І немцы не захацелі ўжо далучыць да перамогі беларусаў ды украін-

цаў. (Гэтую інфармацыю я пачуў з вуснаў Старшыні Рады БНР Міколы Абрамчыка, якую ён сам даведаўся ад дасьведчаных асобаў, як быў у Бэрліне.)

Калі б саветы мелі толькі свае магчымасці, яны б не абараніліся, бо да вайны былі горш падрыхтаваныя. Пазней амэрыканцы далі вялікую помоч саветам. З амэрыканскіх партоў кожны дзень выходзіла 30 вадаплаваў, напоўненых зброяй, рознымі машинамі, харчаваньнем, выбуховымі матэрыяламі... Амэрыканцы далі саветам усё неабходнае. Адным днём выйшла 30 вадаплаваў, а ў Мурманск-Архангельск прыплыло толькі восем. 22 вадаплавы немцы ўтапілі. А на кожным вадаплаве было якіх 150 хлапцоў аблугі, сярод якіх былі і палякі, і беларусы, і ўкраінцы, і чехі і іншыя. Іх зьбіралі амэрыканцы (на гэтыя вадаплавы) і добра плацілі.

Належнай абароны амэрыканскіх вадаплаваў не было, і далёка ня ўсё яны даплывалі да месца. Так што амэрыканцы панесьлі вялікія ахвяры. Аб гэтым у быльм Савецкім Саюзе нават і не казалі. Зрэшты, ва ўсіх кніжках, дзе нашыя мастакі малявалі венчаныя абразы пабітых немцаў, там усюды савецкія ваенныя на амэрыканскіх «джыпах». Амэрыканцы прывезлі ў Савецкі Саюз 750 тысячаў вялікіх вайсковых машын. Гэта было апублікована падчас сівяткавання юбілею высадкі ў Нармандый. Амэрыканцы мелі бязлічную колькасць тэхнікі, і іхназ дапамога Савецкаму Саюзу была велічэзная. Амэрыканцы выраблялі зброю, танкі, «джыпсы», вялікія машыны і закідвалі саветам. Пасылья я бачыў іхнью амэрыканскую тэхніку і ў Італіі. Саветы пра гэта хутка забыліся і гаварыць не хацелі, а ўсю перамогу прыпісалі толькі сабе. Гэта бессаромнія паводзіны, бо без амэрыканцаў саветы ніколі б не перамаглі. Яны спрабавалі гаварыць, што заплацяць за гэтую дапамогу больш як 10 мільярдаў даляраў. Але заплацілі толькі два мільёны. (Маўляў, быццам бы нешта заплацілі.)

Як выбухнула вайна, некалькі дзён было спакойна. А пасылья мы ўжо бачылі, як гэтыя савецкія танкі, цяжкія машыны, амбулянсы вярталіся назад. Яны ехалі, пакуль быў бэнзын, а пасылья саветы ўсё кінулі на дарозе і ўцякалі бязладна. (Як прыйшлі немцы, дык усю гэтую савецкую тэхніку раськінулі ўбок, каб маглі праехаць нямецкія вайсковыя сілы.)

Савецкія жаўнеры, што ня мелі, на чым ехаць, мусілі йсьці праз поле на ўсход пешшу. Я іх бачыў. Гэта быў быццам мурашнік. Яны пакідалі ўсю сваю зброю, ішлі без нічога. Затрымліваліся перад нашым домам. Мама выносіла малако, хлеб, усё, што мела.

Так уцякала ад немцаў «вялікая» чырвоная армія. Я гэта ўсё назіраў.

Некаторыя савецкія жаўнеры засталіся на вёсцы як работнікі. Іх немцы спачатку не чапалі, але іх зачапіла савецкая партызанка, якую потым арганізавалі ззаду, за фронтам, як немцы прайшли.

У савецкай партызанцы было больш бальшавіцкіх бандытаў, чым партызанаў. Вось тут бяда. Гэтых жаўнераў партызаны забіралі. Было шмат няшчасціц, бо тыя партызаны змушалі і беларускіх хлапцоў, каб ішлі зь імі. Я ведаў двох, да якіх у дом (у нас, у Кашалеве) прыйшлі партызаны. Хлопцы не захацелі пайсьці зь імі, бо тыя Беларусь не баранілі, і савецкія партызаны іх застрэлілі ў дому.

Партызанка была бандыцкай, дарэчы, ня толькі у нас, на Беларусі, але й шмат дзе, нават у Францыі былі камуністычныя партызаны, якія прыходзілі і шукалі людзей багатых, што ня вевралі ў камунізм, і іх стралалялі. У Францыі каля Ліможу больш як дзьве тысячы чалавек пастралялі. Адзін гісторык французскі так піша пра французскую партызанку падчас нямецкай акупацыі, я чытаў. Так што ў Францыі поўна было камуністаў. Пасля вайны за іх галасавалі ў Францыі больш як 30 адсоткаў. Бо саветы тады вялі вялікую прапаганду, што створаць «новы съвет», новая ўмовы жыцця для ўсіх людзей, і ўсе будуць шчасльвія. Цяпер увесь съвет пераканаўся, які гэта ёсьць абсурд.

Я любіў маляваць, і вучыўся ў прафесара па малюнку Рамашкевіча, які браў мяне ў свае вандроўкі па ваколіцах. Аднойчы знайшлі ў лесе партызанскае гняздо з кубламі шынкі, сала ў нейкіх пасудзінах. Чаму яны пакінулі ў лесе пад дрэвамі гэтая ўсе прысмакі, ня ведаю. Але калі мы гэта ўбачылі, дык у нас не было думкі, напрыклад, каб пачаставацца. Мы адразу, імгненна пабеглі праз лес, каб нас ня ўбачылі. Беглі вельмі хутка і доўга, бо ведалі, што ёсьць небяспека. Калі б нас дагналі партызаны, то расстралялі б (за тое, што іхняя схованка «распакречана»).

У 41-м я меўся пайсьці ў вышэйшы кляс дзесяцігодкі, але прыйшлі немцы.

Я быў вельмі спалоханы, калі ўбачыў нямецкія танкі. Уверсе на танку нямецкія жаўнеры ў чорнымі глядзелі ў біноклі. Танкі ехалі па дарозе, што ля дому маіх бацькоў. Я схаваўся за будынак і глядзеў са страхам. Але гэтая танкі ішлі так ціхенька, як быццам самаходы. Не парадаўнаць з трэскам і грукатам савецкіх.

Немцы пачалі ўводзіць сваю адміністрацыю.

Летам я працаваў у Наваградку ў млыне вагамайстрам. Людзі прывозілі малоць збожжа, а я ставіў на вагу, пасля адбіраў 10 адсоткаў (у кошт аплаты). Былі квіткі (у якіх была пазначаная колькасць кіляграмаў на абмалот). Але людзі прывозілі малоць збожжа ў два-три разы болей, чым было напісаны ў квітках. Плакалі, казалі: «З гэтага я ж не пракармлю маю сям'ю, маю жывёлу, зрабіце муки болей». Прывозілі масла, сала, шынку, самагонку на падзяку.

Побач з млыном стаяла машина (піларама), якая расьпілоўвала лес на дошкі. Гэтая машина таксама круціла жорны ў млыне.

У Наваградку да вайны на 12 тысячаў насельніцтва было амаль 6 тысячаў габрэяў. У школе іх было таксама каля паловы. Як прыйшлі немцы, то некаторых маіх сяброў габрэяў пастралялі. Габрэяў расстрэльвалі і з аднаго боку Наваградка, і з другога. Беларусы ж габрэяў баранілі і перахоўвалі. Канфлікту паміж беларусамі і габрэямі не было.

Шмат габрэяў немцы загналі ў гета, якое было на поўначы Наваградка.

У тартаку пад канвоем працавала іх шмат (больш за сотню). Яны рабілі ўсю працу ля гэтай машыны, што пілавала дошкі.

Часта яны прыходзілі галодныя і прасілі паесці, і я ім даваў масла, сала, дзяліўся сваім заробкам з гэтымі няшчасцімі людзьмі з гета. Я ім даваў, што мог. (Потым, дарэчы, усе габрэі з гета ўцяклі ў лес. І тут беларусы дапамаглі ім, хто віраткай, хто ядой.)

Неяк да мяне на млын прыйшоў адзін інспектар (гэта было напрадвесні). Ён спаткаў быў аднаго чалавека, які вёз на санях, можа, трыста кіляграмаў муکі і праверыў. Пасля прыйшоў у млын. «Дайце квіткі», — кажа. Я даў. Дык там было толькі палавіна адзначана (150 кіляграммамаў). Ён мне кажа: «Калі немец прыйдзе і сканструюе, што тыробіш больш, чым у квіткох напісаны, выведзе цябе за млын і застрэліць». Працаваць далей там было цяжка.

БЕЛАРУСКАЯ ШКОЛА

Быў у Наваградку гэбітскамісар, немец, разумны чалавек, любіў малярства, любіў моладзь нашу беларускую, любіў беларусаў. Бо пра немцаў усіх таксама няможна сказаць, што былі бандытамі, гэта няпраўда. І вось ён дазволіў адчыніць у Наваградку беларускую школу. У яй былі курсы для будучых настаўнікаў, якія меліся потым працаваць на вёсках і вучыць дзяцей беларускай мове, і матуральная школа, якая давала атэстат сталасці. Нашыя беларускія прафесары, што былі ў польскай «паўшэхнай» школе (Скрабец, Орса, Ягоная жонка, Чытырка, Валынчык, пасля прыйшоў Рамашкевіч) знайшліся ўсе ў гэтай школе беларускай. Былі тут за настаўнікаў і некаторыя палякі.

Гэтую школу раней збудавалі беларусы, калі яшчэ палякі не зачынілі гімназіі. Беларусы хадзілі па ўсіх вёсках, зьбіралі адзін злот, два злоты, каб збудаваць беларускую школу. Людзі самі будавалі беларускую гімназію, бо хацелі яе мець. Гэткім чынам вялікі дом збудавалі, толькі крыху ня скончылі. Цяпер яе дабудавалі ўсе разам. Мы, дзяці, таксама працавалі. Калі мы ішлі на працу з рыдлёнкамі, то па дарозе сипявалі беларускія песьні. Людзі адчынялі вокны, глядзелі, прыветна ўсыміхаліся.

І вось там, у беларускай школе, стварылі курсы для будучых настаўнікаў. Усе прадметы, вядома, былі на беларускай мове, усё было беларускае. Бракавала толькі кніжак. Усе нашыя прафеса-

ры з былой польскай гімназіі (фактычна, беларускай, толькі падпольскім рэжымам) гаварылі і выкладалі па-беларуску.

У суботу мы зьбіраліся, рабілі розныя артыстычныя імпрэзы ў школе. Цудоўная была там атмасфера, беларуская. А гэта ж была нямецкая акупацыя. Мы ні за палякамі, ні за савецкім часам такіх добрых умоваў школьніцтва ня мелі, як за немцамі.

У Наваградку, за перакладчыка пры гэйтскамісары быў Барыс Рагуля (ён старэйшы крыху за мяне). Рагуля шмат зрабіў добра га для беларушчыны, пэўным чынам упłyvaў на гэйтскамісара.

Пры школе быў таксама матуральны курс. У красавіку 1944 года я здаў «матуру», і мне далі матуральны дыплём (атэстат сталасьці). Адна старонка ў ім была на беларускай мове, а другая — на нямецкай. (На ёй быў нямецкі арол са свастыкай, што мне пазней у Францыі перашкаджала пайсьці на ўніверсітэт, але пасля гэтых дыплёмаў мене прызналі, і гэта дало магчымасць вучыцца ў вышэйшай школе ў Парыжы.) Гэты дакумэнт матуральнай сталасці быў адзінам дакументам, які я змог уратаваць і прынёс зь Беларусі аж у Францыю, блукаючы па дарогах вайны.

Мой шлях у Другой Сусветнай

Гэты шлях нам дыктавалі немцы. Я, фактычна, нічога не выбіраў. Пасля атрымання дакумэнту сталасці нас, каля 270 хлапцуў з усёй Заходніяй Беларусі, мабілізавалі. Гэта не была мабілізацыя ў нямецкую армію, гэта была мабілізацыя ў Беларускую армію (Краёвую абарону), якую будаваў прэзыдэнт Р. Астроўскі. Ён дамовіўся з немцамі, каб стварыць Краёвую абарону і бараніцца ад савецкіх войскаў, якія вярталіся з Усходу на Беларусь. У Краёвую абарону патронаўныя былі афіцэры. І нас, якія атрымалі атестаты сталасці, вырашылі вывучыць на афіцэрскую для беларускай арміі. Нам далі вайсковую форму і плянавалі павезыці ў Менск у беларускую афіцэрскую школу. Спачатку нас павезлі ў Наваельню. Бацькі мае ехалі са мной. Там я й разьвітаўся з маім бацькам і маткай, якія моцна плакалі. (Аказаўлася, што з бацькам я разьвітаўся назаўсёды. Матка пазней прыяджала да мяне у Францыю.) Бацькі нам далі ў дарогу кілбасаў, сала (баяліся, што ня будзе чаго есці). Адтуль вялікі цягнік павёз нас ў Менск.

Мы апынуліся ў Менску. Але пачалося адступлен'не. Я не зьбіраўся ўцякаць ад немцаў да саветаў, але ўжо шукаў, дзе ўцякну ад немцаў. (Бо напачатку гэта было немагчыма.)

Зъ Менску нас павезлі ў Вільню. У Вільні мы прабылі два дні. Нашыя сумачкі з ядой (яшчэ ў Менску) немцы загадалі скласці ў кучу, аблілі бэнзынам і спалілі.

Саветы ўжо вярталіся. Былі частыя бамбёжкі. На пляцформах стаялі скалечаныя нямецкія танкі, якія напраўлялі ў Нямецчыну. Немцы адступалі.

А 10-й гадзіне вечара мы былі ўжо ў вагонах, каб ехаць на Захад. І тут пачалася савецкая бамбёжка. Кругом са сьвістам падалі бомбы, паветра нас праста апальвалі. На станцыі было сапраўднае пекла.

Спачатку мы з Аляксандрам Кляйновым схаваліся пад вагонам, а як бомбы ўжо не сьвісталі, мы беглі далей. Так перабежкамі мы прыбеглі пад вялікі адкос. Каля зноў сьвісталі бомбы, мы падалі ў раўчок, у канаву. Потым беглі далей. Бамбёжка трывала больш за гадзіну.

На шчасце, бомбы нас не зачапілі. Каля мы вярнуліся на станцыю пасля бамбёжкі, убачылі страшную карціну. Паламаныя загнутыя ўгару рэйкі на некалькі метраў. Некаторыя нашы беларусы, якія ня здолелі ўцякніць, ляжалі забітыя пад вагонамі, некаторыя напалавіну спаленыя.

Жудасна гэта было бачыць. Мы зьбіралі іхныя трупы. Пад адным вагонам ляжаў забіты наш беларускі лекар Петраш.

Плакаць мы не маглі, знаходзіліся ў нейкім шоку: абраз быў вельмі цяжкі. У адзін вагон з конямі трапіла бомба... сапраўднае пекла. Некаторыя вагоны гарэлі. Мы расыцягвалі гарэўшыя вагоны, каб уратаваць тыя, што ўцалелі. Трэба было ўсё праправіць, і цэлы дзень мы працаўлі, каб выехаць са станцыі. Пад канец дня мы выехалі. Нас ужо было шмат менш, чалавек 170.

Як мы ад'ехалі 10 кіляметраў ад станцыі, другі раз прыляпілі бамбавікі, і зноў пачалося пекла, але нас там ужо не было. Цягнік наш стаяў, мы ляжалі ў полі, у жыце. Каля бамбёжкі скончылася, мы зноў паехалі на захад. Мы ехалі праз Польшчу. Пад Варшавай нам далі сіне-зялёныя мундзіры вэрмахта з арламі, шапачкі, святлыя цёплія.

Цяпер мы мусілі ўжо ісці пешшу. З намі быў хлапец польскага паходжання. Ён рашыў схавацца, каб збегчы, і схаваўся ў нейкім гумні. Яго немцы шукалі доўгі час і знайшли, завялі за гумні і застрэлілі.

Нас вывелі на дарогу, і мы з-пад Варшавы пехатой пайшлі на Ўсходнія Прусы.

Гэта быў канец жніўня, ісці было цяжка, бо стаяла гарачыня. Мы несці стрэльбы, каскі і вайсковыя торбы. У гэтую торбу я зашыў (бо нас правяралі) цывільнія порткі, якія знайшоў у Вільні пад вагонам. Яны пазней мне вельмі прыдаліся.

Кожны дзень мы работілі 35—40 кіляметраў. У адной вёсцы на Ўсходніх Прусах мы прыпыніліся. Туды прыехаў палкоўнік Вафэн-ес-ес (оберштурмбанфюрэр, прозвішча ня ведаю). Нас пас्तройлі, і ён нам паведаміў, што мы будзем далучаныя да 30-й дывізіі Вафэн-ес-ес фон Зіклінга (які быў зяцем Гімлера, міністра гэстапа). Ён рашыў сабраць з усёй Эўропы шмат хлапцуў (і украінцаў, і беларусаў, і палякаў, і чехаў і іншых), зь якіх хацеў стварыць гэту штурмовую дывізію.

Потым было невялікае вучэньне, мы праходзілі перад гэтым палкоўнікам Вафэн-эс-эс, які сядзеў на кульбіце. Мы былі вельмі ўзрушеныя, адчувалі сябе вельмі нешчаслівымі. Потым мы з май сябрам Гэнрыкам Сянкевічам зь Нясьвіжа пайшлі ў агарод, ляглі пад яблінія і плакалі. Я сказаў Гэнрыку: «Я супраць амэрыканцаў ісьці біцца ў такіх дывізіях штурмовых ня буду. Я знайду магчымасць, момант і мейса і ўцякні. Я ўжо цяпер ёсьць дэзэртырам у маёй галаве» Ён сказаў: «Я зраблю гэтаксама».

Нас павезылі цягніком праз Познань, праз поўдзень Нямеччны аж у Францыю, у Бэзансон. Адтуль ішлі пехатой два дні ў нейкія кашары. Французы глядзелі на нас, вытарашчыўшы вочы (бо форма была вайсковых нямецкіх дывізій — вэрмахта). Кругом паўсюдна лясы. Трэба было быць асьцярожнымі, каб французкія партызаны не заатакавалі нас, таму ў нашым абозе была варта. Аднаго разу і я стаяў у варце. Мяне паклікаў немец, стукнуў мяне сваім ботам: «Уставай!»

Прывезылі нас у тыхі кашары. А перад намі тут былі ўкраінцы, і яны ўзбунтаваліся супраць немцаў. Таму немцы ўжо началі бацьца, што беларусы таксама тое зробяць. 10 патронаў, што далі нам для нашых стрэльбаў, загадалі аддаць. Мы ўперліся: «Не, мы будзем трymаць». Ніхто аддаваць не хацеў. Таму яны на нас ужо вельмі востра сталі глядзець.

Пераначавалі мы адну ноч у кашарах, а назаўтра — адступленыне ў Алъязню, у Нямеччыну, назад. (Бо на поўдні — амэрыканская армія, да якой далучылася некаторая частка французкай арміі ў даліне Раон. Так што трэба было ўцякніць.) Як бачым, уцякалі адусюль: зь Менску, пасля з Прусаў Усходніх, цяпер з Францыі на поўдзень Нямеччыны. Вось падчас гэтага адступлення ўжо назаўтра нас падлічылі: чатырох бракавала. Немцы насыцярожыліся яшчэ болей. Мы бачылі, што зараз уцячы ў лес немагчыма.

Мы ішлі пехатой па дарозе, расцягнуліся. Але ззаду ішло трох немцаў з лёткімі кулямётамі. Збоку ездзіў адзін на ровары, на глядаў, а супераду ішоў таксама наглядальнік, які вёў нас.

Дамовіўшыся са сваімі сябрамі аб пляне дзеяньняў, я выбраўся ўперад. На закруце дарогі я сказаў: «Бывайце, хлапцы, я пайшоў у лес». Адразу лёг пры беразе і гляджу на дарогу. Чакаў Сыльвэстра Будкевіча (мой сябра школьні з Наваградка) і Гэнрыка Сянкевіча зь Нясьвіжа (зь якім я дамовіўся яшчэ ва Усходніх Прусах). Яны ішлі разам ззаду. Я падаў ім знак і ўжо чакаў іх у лесе.

Тут я ўпаў на калені перад дубам і памаліўся, дзякаваў Богу, што даў мне сілы вырвавца з пекла.

Мы абняліся, абрэзалі ўсе нямецкія арлы на ўніформе і закапалі. Кажам: «Цяпер мы вольныя». Я выцягнуў порткі, якія былі ў мяне прыхаваныя; у Буткевіча быў цывільны светар. Я апрануўся ў цывільнае і пайшоў у вёску. Яна называлася Антэ. Французкай мове я вучыўся ў польскай гімназіі, крышку ведаў. Спатыкаю фран-

цзуза, пытаюся, ці няма немцаў у гэтай вёсцы. Ён адказаў, што няма. «А ці ёсьць, хто гаворыць нямецкай мовай?» — спытаў яшчэ. Той паказаў на дом швайцарца, які стаяў недалёка. Я пайшоў, а француз доўгі час глядзеў на мяне: я меў акцэнт, але быў у цывільным, і ён ня мог зразумець, хто я.

Швайцарцу я сказаў, што я дэзэртыр. Той на верыў Але ў мяне быў прыхаваны рэшткі нямецкай формы. Тады ён сказаў: «Пачакай». І пайшоў. Ягоная жонка мяне пакарміла, гаварыла пра сваіх чатырох сыноў, якія былі ў французкай арміі і зараз недзе ў нямецкім палоне. Потым вярнуўся гаспадар з трыма невядомымі. «Можа, гэта французы, якія супрацоўнічаюць з немцамі?» — спалохана падумаў я. Але гэта была французская нацыяналістычная партызанка Р.Р.І. Яны якраз былі каля гэтай вёскі. І гэта было шчасльце. Кіраўнік гэтай французскай партызанкі гаварыў нямецкай мовай. Я пайшоў шукаць Гэнрыка і Сыльвэстра. Спатаў іх на дарозе. Тыя заладавалі свае стрэльбы (па дзесяць патронаў у нас жа засталося) і ішлі мяне шукаць. Гэнрык нямецкай мовай гаварыў лепей, мы добра паразумеліся з партызанамі.

Нас пасадзілі за стол. Была бульба, кісле малако, груши печаныя. Раптам адчыняюцца дззвёры: «А гэтага ведаеце?» — пытаюць. На парозе стаяў Павал Асіповіч, які зьбег сам, схаваўся ў нейкую горбу сена і перачакаў. Француз яго знайшоў. А ён французкай мовы ня ведаў. Яго прывялі дадому, дзе быў мы ўтрох.

Нас завялі ў гняздо партызанаў. Там было, можа, хлапцоў трыццаць з рознымі стрэльбамі. Яны рыхтаваліся заатакаваць немцаў.

Нас трymаць яны не маглі, бо ніхто не гаварыў па-французку, толькі я трошкі мог. Таму яны нас пасадзілі ў аўтамабіль і прывезылі аж пад швайцарскую мяжу. Там бурмістр маленькай вёскі сабраў тых, хто хацеў узяць аднаго бясплатнага работніка. Нас было чатырох. Гэнрык трапіў у сям'ю, дзе не было дзяцей, яму было вельмі добра: старыя гаспадары яго палюбілі. Я трапіў да двух халасцяյкоў (адзін быў кульгавы, другі ўвесы час піў віно), а Сыльвэстр дастаўся у сям'ю француза і пялячкі (у іх было васьмёра дзяцей), Павал Асіповіч — у сям'ю француза і ўкраінкі (з трыма дзецьмі). Але нам было сказана: калі зьявяцца немцы — уцякніце ў лес.

Мы зьбіралі яблыкі, рабілі сок, капалі бульбу ў полі. Так — аж да канца 44-га.

У нядзелю мы ішлі ў касьцёл. Слухалі імшу, глядзелі на цырымонію, на прыгожых дзяўчат у прыгожых капелюшах, пасля ішлі да Гэнрыка. Гаспадыня нас частавала пячэннем, малаком. Потым мы хадзілі ў лес і сипвалі беларускія песьні.

У канцы 44-га жандармэрыя нам паведаміла, што мы ёсьць вольныя, але каб ішлі ў Бэзансон.

Мы прыехалі ў Бэзансон. Тут былі хлапцы 16-ці розных нацыянальнасцяў з розных куткоў Эўропы. Вакол нас там круціліся саветчыкі, якія нас агітавалі, каб мы вярнуліся праз Адэсу ў Савецкі Саюз.

Ніводзін з нас не хацеў вяртацца ў Савецкі Саюз. Мы ведалі, што вярнушы, нас бы ўкінулі ў чырвоную армію і паспалі б на фронт на першую лінію, каб загубіць. А калі б нават засталіся жывымі на фронце, то ўсіх, якія былі ў афіцэрскай школе ў Менску, саветы павывозілі ў Сібір. Кожны там адцярпеў 10 гадоў. Нават іншых жаўнераў высыпалі ў Сібір, каб іх адарваць ад людзей, бо маглі б расказваць, што яны бачылі ў Нямеччыне, у іншых заходніх краінах. У НКВД гэтага баяліся.

Два гады пад саветамі і гэтую жудасную расейскую акупацыю мы добра адчулі на сваёй скуры. Крышку ведалі і пра лягеры для «ворагаў народу», пра страшны сталінскі рэжым. Колькі людзей загінула ў Сібіры, колькі пастралалялі.

Біцца за саветы? Гэта абсурд. Мы нават думаць пра гэта не хацелі.

Але ў нас было яшчэ два выйсьці. Адно — французкія легіянеры. Там быў збор з усея Эўропы. Шмат упісвалася туды і тых, хто нечага нарабіў (ці забіў, ці пакраў). Але адзін паляк нам сказаў, што калі мы туды запішамся, будзе два тыдні падрыхтоўкі — і на фронт. Знаёмы хлопец, які крышку ведаў сытуацыю, сказаў нам: «Не рабеце гэтага, бо калі падпішацеся, цяжка вам будзе». (Як скончылася вайна, гэтых легіянераў выслалі ў Індакітай. Многія там загінулі.)

Ну за каго нам было там біцца? Я ня бачыў, за каго я буду ваяваць ў французскай арміі, каго буду бараніць далёка ад радзімы. Я мог бы бараніць Беларусь ад саветаў, бараніць маіх башкіў, маю зямлю, каб быў у Краёўскай абароне, каб яна сапраўды арганізавалася. Я тады біўся б. А тут? Не!

Трэці выбар (як народжаны ў Захадній Беларусі) — польскі корпус Андэрса, які быў у Італіі. Гэты корпус стварылі ў Сібіры. Калі ў 39-м годзе прыйшли саветы, яны ўсіх беларусаў, што працаўвалі ў палякаў, вывозілі ў Сібір (і палякаў таксама). Дык вось да Сталіна прыехалі польскі генэрал Сікорскі і прапанаваў Сталіну стварыць армію з гэтых людзей, вывезеных у Сібір. Сталін пагадзіўся і стварыў гэты корпус Андэрса. У гэтым корпусе Андэрса знаходзілася 40 адсоткаў беларусаў. (Ужо бітва пад Монтэ-Касына адбылася ў 44-м годзе, але на поўначы Італіі яшчэ трывалі байкі з немцамі.)

Спачатку мы адмовіліся. Але падумаўшы, зразумелі, што, фактычна, у нас ёсьць толькі гэтае адзінае выйсьце, і пагадзіліся.

Мae сябры неўзабаве паехалі да Андэрса ў Італію, а я захварэў і лячыўся ў шпіталі. Там я пазнаёміўся з прыгожай дзяўчынай Паўлінкай італьянскага паходжання і закахаўся. Вайна ўжо скон-

чылася, і ехаць у Італію мне зусім не хацелася. Але лёс разлучыў мяне з гэтым майм кахраньнем. Як я ні стараўся застацца, нічога не ўдалося.

У чэрвені 45-га году на вадаплаве нас адправілі ў Італію. У Міжземным моры было шмат мінаў. Мы мелі апаяскі з коркамі на выпадак, калі б наш вадаплаў ускочыў на міну і прыйшлося б ратавацца. На працягу ўсёй нашай дарогі ў Італію за намі плыла цэлая чарада дэльфінаў.

Мы прыехалі ў вайсковы порт Таранта на поўдні Італіі (пад «абцасам»). Потым нас павезлі ў Сан-Базілія. Там я сустрэў Венісія Кляйнова, зь якім мы разлучыліся ў Вільні. Ён быў моцна парапенены ў Вільні пад бамбёжкай, яго завезлі ў Нямеччыну і там лячылі. Потым яго ўкінулі ў нямецкую армію, ён трапіў у палон і пасылаў ўжо апінуўся ў другім корпусе Андэрса ў групу афіцэраў. (Я быў радавы.)

Усе, хто прыехалі ў Італію, атрымалі катэгорыю «D». Гэта тыя, што ня ўшлі на фронт. Можна было працаўваць у абозе, у санітарнай групі і г. д.

Так за ўсю вайну я не зрабіў ніводнага стрэлу. Я ведаю, што нікога не парапіў, нікога не забіў. І гэта мне дaeе маральную сілу, бо граху на мне няма.

Пасылья вайны. Італия

Мяне заангажавалі працаўваць у палявы суд сёмай дывізіі Андэрса ў Сан-Базілія. Там быў маёр Майнгард, які потым зацікавіўся мной, шмат дапамог мне.

Суд працаўваў на польскай мове. Было чатырох суддзяў. Я рэгістраваў дакумэнты з жандармэрамі для суда. Адначасна я займаўся спортам. Кідаў ядро 7 кіляграмаў, шмат ня кідаў, на 11 мэтраў. Італьянцы добра бегалі, добра скакалі, а зь ядром там нікога не было. Дык я выйграў на спаборніцтвах.

Аднаго разу ў Анконе аўг'яўлі конкурс на паштовыя маркі. Я намаліваў і адаслаў чатыры праекты марак, прысьвечаных змаганню супраць немцаў пад Монтэ-Касына. Мне далі чацвертую ўзнагароду. Майнгард, што кіраваў судом, зацікавіўся гэтым. Яго пасыляў перавялі ў Анкону.

Нашу сёмую дывізію перакінулі ў Англію на дэмабілізацыю, бо корпус Андэрса быў у складзе восьмай ангельскай арміі А. Маршала. Там, у Анконе, быў якраз Майнгард пры Андэрсе. Ён мне зрабіў паперы, каб я прыехалі ў Парыж.

У Парыжы

У Парыжы мяне прыняў знаёмы скульптар Вянглеўскі (паляк з Познані). Мы зь ім пайшлі да прафэсара Маастацкай акадэміі Парыжу скульптара Гамона. Ён паглядзеў некалькі маіх малюнкаў і

запісаў мяне ў Мастацкую акадэмію. (А я яшчэ лічыўся ў войску ў Італіі, толькі прыехаў на адзін месец у Францыю. Фармальна мне трэба было спачатку паехаць у Англію і дэмабілізавацца.) З гэтымі паперамі пра навучанье ў Акадэміі я вярнуўся ў Італію і прасіў Майнгарда дапамагчы выехаць беспасрэдна з Італіі ў Францыю. Але той, хто кіраваў гэтымі выездамі, быў супраць, бо ў Францыі ў мяне нікога са сваякоў не было. Але Майнгарду ўдалося мне дапамагчы, і ў 1947 годзе я апынуўся ў Францыі, у Кале. Там мяне дэмабілізавалі, і я паехаў вучыцца ў Парыж.

У Мастацкай Акадэміі я вучыўся пяць гадоў, атрымаў 9 узнагародаў Мастацкай акадэміі.

У Парыжы я адразу далучыўся да беларусаў, якія там былі. У Міколы Абрамчыка збиралася шмат асобаў, якія прыехалі з Нямеччыны і з іншых месцаў. Некаторыя з іх былі ў войску, некаторыя — вывезеныя ў Нямеччыну. Гэтыя людзі пазбіраліся ў Францыі. (Потым большасць паехала ў Амэрыку, Канаду, Аўстралію, Новую Зэляндыю.)

Янка Філістовіч

Зь Янкам Філістовічам, палымяным удзельнікам Беларускага нацыянальна-вызвольнага руху, я запазнаўся ў Парыжы ў 1947 годзе. Я ня меў прытулку, і ён прапанаваў мне жыць у яго. (Пазней я знайшоў кватэрку.)

На поўдні Парыжу быў інтэрнат для моладзі з Ўсходняй Эўропы (румынцаў, украінцаў, палякаў). Праз некаторы час мы зноў пасяліліся разам: Філістовіч, я і Мар'ян Каранеўскі (пазней паехаў у Новую Зэляндыю). Мы атрымалі невялікую стыпэндыю з Ватыкану, якую для нас дастаў айцец Гарошка (ён прыехаў пазней у Парыж). Філістовіч вучыўся на факультэце гісторыі, я ў Акадэміі Мастацтва на аддзяленні скульптуры, а пазней яшчэ і ў Нацыянальнай школе фізіатэрапіі, бо някепска ведаў анатомію, меў схільнасці і да мэдыцины. Гэта была сярэдняя спэцыяльная трауматалагічна-мэдадукцыя. Вучыўся два гады, атрымаў дыплём і пазней выкладаў там марфалёгію чалавека.

Філістовіч тады запрапанаваў стварыць арганізацыю беларускай моладзі. У 1948 годзе ён залажыў Беларускую Незалежніцкую Арганізацыю Моладзі. Таксама ён запрапанаваў выдаваць часопіс «Моладзь». За ўсё, што магло служыць Беларусі, ён браўся зь вялікай энэргіяй і ахвотай. Ён шмат пісаў у часопіс, пачаў пісаць і я, і Аўген Кавалеўскі (прыехаў з Усходняй Беларусі), і некаторыя іншыя. Праз некаторы час нам пачалі прысылаць артыкулы нават з Амэрыкі. Мэта часопіса была зъяднаць беларусаў у эміграцыі, каб яны не забываліся сваім краем. Былі там і гістарычныя артыкулы, і пра мастацтва, ну і цэлы час атакавалі Савецкі Саюз.

Мы рассыпалі часопіс па Францыі ў бібліятэкі, за мяжу (у Лёндан) для ўсіх 50-ці сяброў, якіх мы ведалі. Усё гэта рабілася за ўлас-

ныя гроши. Так трывала аж да 50-га году. Потым Філістовіч выехаў у Бэльгію, а ў 1951-м паехаў на Беларусь. Пра свае пляны вярнуўца на Беларусь ён мне не гаварыў, бо баяўся, што я яго буду адгаворваць.

Янку Філістовіча НКВД застрэліла без суду 5 сакавіка 1953 году, у дзень сьмерці Сталіна. Пра ягоны трагічны лёс, пра расстрэл бандытамі НКВД я даведаўся толькі праз 40 гадоў...

Пасыля ад'езду Я. Філістовіча я сам прадаўжаў выдаваць «Моладзь» аж да 1955-га, і мне ў гэтай працы дапамагаў айцец Леў Гарошка. Ён даваў мне шмат артыкулаў, пераважна пра прыроду і фауну Беларусі.

Айцец Гарошка

Я меў шчасце пазнаёміцца з айцом Гарошкам у Парыжы. Гэта быў вельмі адукаваны чалавек, ведаў шмат моваў. Ён намі займаўся, усёй групай беларусаў у Парыжы. Мы, беларусы, яго вельмі палюбілі. Ён быў надзвычай актыўны чалавек і вельмі моцна любіў Беларусь. Мы супольна з ім працавалі на беларускае Адраджэнне. Ён меў вялікую бібліятэку. Усё, што пісалася пра Беларусь, ён зьбіраў. Айцец Гарошка, пасля Уладыка Сіповіч і айцец Надсан стварылі беларускую бібліятэку ў Лёндане. Айцец Гарошка рабіў французка-беларускі слоўнік, зьбіраў беларускія прымаўкі, статыстыку пра Беларусь і іншае.

На Беларусі падчас нямецкай акупацыі ён кіраваў беларускай школай мэдыцыны ў Баравічах, нагаварваў маладых, каб ня ехалі працаўцаў у Нямеччину. Нехта данёс немцам, і яго хацелі расстраляць. Цудам удалося ўратавацца.

У Парыжы ён стварыў каталіцкую місію і стаў нашым галоўным духовым кіраўніком. Ён вельмі апекаваўся беларускімі хлопцамі. Тады амэрыканцы прысылалі вялікую дапамогу (продуктамі, адзенінем). Ён заўсёды клапаціўся, каб беларускім хлопцам было што паесці з гэтых амэрыканскіх пачкаў. Як кіраўнік каталіцкай місіі, дапамагаў атрымаць ад Ватыкана невялікія стыпэндыі для наших студэнтаў.

Ён часта ездзіў, шмат працаўаў у Рыме. Там ён вёў Беларускую сэкцыю радыё Ватыкана (калісь быў Татарыновіч, а потым ён яго замяніў). У Рыме ён быў знаёмы з адным сівятаром-італьніцам, які за брэжнეўскім часам быў у Маскве. (Тады Папа Павал VI падпісаў нейкую дамову аб выменах з Патрыярхам Маскоўскім, і каталіцкія сівятары атрымалі магчымасць ездзіць у Маскву, а з Масквы прыняхджалі у Рым некаторыя з праваслаўных).

Гэты італьянскі сівятар расказаў айцу Гарошку (а айцец по-тому мне) гісторыю. У Маскве італьянская духоўная дэлегацыя мела пэўную праграму візиту. Наведалі яны і адну царкву падчас візита. Тут жа было і хрышчэнне. Гэтыя абрацы былі вельмі ціка-

вия для заходніх сьвятароў. Саветы дэманстравалі «свабоду» рэлігіі ў Савецкім Саюзе.

Назаўтра ў гэтай замежнай дэлегацыі была іншя праграма візыту, але гэты італьянскі сьвятар так зацікавіўся ўбачаным, што пакінуў дэлегацыю і пайшоў зноў у ту царкву, каб яшчэ раз пабачыць тых абрады. І тут ён убачыў, што тая самая пара зноў вянчалася пры галоўным алтары. Ён быў уражаны. Значыць, гэтыя абрады ў царкве былі проста падманам, каб пераканаць заходні съвет, што ў Савецкім Саюзе рэлігія ёсьць вольная, і той, хто хоча вянчацца, можа свабодна гэта ажыццяўіць.

Кожную нядзелью была імша. Мы прыходзілі да айца Гарошкі ў касьцёл на імшу ўсе: і праваслаўныя, і каталікі (у Францыі праваслаўных цэркваў амаль няма). Айцец Гарошка хрысьціў беларускіх дзяцей, вакол яго гуртаваліся беларусы.

Калі Флістовіч паехаў, мы з айцом Гарошкам прадаўжалі выдаваць «Моладзь». Айцец Гарошка меў кірыліцу, і я ў яго друкаў (бо ў мяне была толькі лацінка). Множылі часопіс мы на ратапрынцы.

Айцец Гарошка выдаваў у Парыжы яшчэ часопіс для беларускай эміграцыі «Божым шляхам» (я рабіў вокладку для яго, некаторыя малюнкі). Гэты свой часопіс ён таксама рассылаў па сьвеце.

Францыя моцна заселеная расейцамі, таму што як выbuchнуў бальшавіцкі пераварот у 1917 годзе, рускім найбліжэй было ўцякаць у Францыю. (У Нямеччыну не маглі ехаць, бо цэлы час ваявалі з немцамі). І ў Францыі іх апынулася поўна. Таму тады (як і цяпер) было шмат урадоўцаў расейскага паходжання. І гэтыя расейцы беларусам заўсёды не давалі жыцця. Памятаю, як айцец Гарошка дапамагаў мне змагацца за сваю беларускую нацыянальнасць.

У першыя гады я атрымаў мае дакумэнты на побыт у Францыі як беларус лёгка, бо пасля вайны быў моцны ўплыў амэрыканцаў, і ў іх дакумэнтах было запісаны, што я ёсьць беларус. Як тэрмін дзеяньня маіх дакументаў скончыўся, я прынёс дакумэнт у паліцыю. Выходзіць чыноўнік і гаворыць мне: «Вашая нацыянальнасць не існуе». Я абурыўся. Ён мне прапаноўвае узяць польскую (бо быў пад акупацыяй) або расейскую (бо мой край цяпер акупаваны Расеяй). «Ні адно, ні другое, я ёсьць беларус і маю на тое дакумэнт», — адказаў я.

Але застацца беларусам аказалася ня так проста. Іх супраціў быў вельмі моцны. І змаганье ішло на розных узроўнях. Усюды дапамагаў айцец Гарошка. Ня раз я стукаў дзівярыма на іхнія прапановы змяніць нацыянальнасць. Пасля мы з айцом Гарошкам звярнуліся да аднаго французскага сэнатара. Той нас прыняў, зацікавіўся маёй справай і патэлефанаваў міністру ўнутраных справаў (бо паліцыя належыць гэтаму міністэрству) і сказаў: «Калі

вы не дасьцё сатысфакцыі гэтым людзям, якія прынеслі вам паперы, што яны ёсьць беларусы, я паставлю гэтае пытанье перад зборкай Эўропы». (Тады яна ўжо будавалася.) І той міністар адказаў: «Будзе зроблена».

Калі мы з айцом Гарошкам пайшлі забіраць паперы, дзе было напісана, што я беларус, дык чыноўнік ня мог на нас глядзець, адварнуўся, а паперы мне падсунуў. Так ім было прыкра, што мы з айцом Гарошкам іх перамаглі.

Такім чынам з дапамогай і падтрымкай айца Гарошкі я атрымаў французскі пашпарт, дзе было напісана, што я ёсьць беларус.

Такое ж змаганье было і ў іншых маіх сяброў-беларусаў, якіх таксама змушалі, каб сталі палякамі або рускімі. Потым ужо мне прыходзілася дапамагаць іншым сябрам, каб у іхных дакумэнтах было напісана «беларус».

Айцец Гарошка расказваў мне гісторыі жыцця.

Калі яго ўжо высьвячвалі на сьвятара, ён прыйшоў у свой пакой, крышку адпачывала і раптам ускочыў з ложка, падняў руку ўверх і крикнуў: «О, мой брат!» Гэта быў той самы мамант (дзень і год), як яго брат паміраў на мяжы паміж Вугоршчынай і Югаславіяй (яго партызаны Ціта там забілі). Ён меў такое вялікае прачуцьцё, у яго была так глыбокая тэлепатыя, што ён адчуў, калі далёка ад яго паміраў ягоны брат.

Аднаго разу айцец Гарошка напрасіў, каб я завёз яго ў аэропорт, бо ён ляцеў у Італію (тады ён быў дырэктарам беларускай сэкцыі радыё Ватыкана). Па дарозе ён пачаў мне расказваць адну гісторыю пра трэцюю асобу, як адзін сьвятар меўся быць высьвячаны на праваслаўнага сьвятара і меўся жаніцца. Але матушка яму паставіла такія вострыя ўмовы, што ён ні ў якім выпадку ня мог іх прыніць. (Якія гэта былі ўмовы, ён мне не сказаў.)

Тады той сьвятар усё адкінуў, пакінуў матушку і пакінуў гэтае высьвячаныне. Ўжо пазней ён перайшоў у каталікі, і калі яго высьвячвалі на каталіцкага сьвятара, усе людзі, што былі вакол яго (гэта было ў Львове) ведалі ягону сямейную трагедыю і тое, што ён усё адкінуў і перайшоў у іншы бок. І калі ўжо ўсе сіпявалі імшу, дык аж шыбы ў гэтай сьвятыні трэсліся ўверсе.

Калі айцец Гарошка расказваў мне гэта, ён заплакаў. Вось тут я зразумеў, што гэтым сьвятаром быў ён. Сам ён ніколі гэтага не сказаў. Але я думаю, што гэта сам айцец Гарошка быў той «трэцій асобай», пра якую гаварыў.

У 1956-м годзе я ажаніўся, а ў 57-м мяне нарадзіўся сын. Айцец Гарошка яго хрысьціў.

Айцец Гарошка быў вельмі хворы на ныркі. У 1977 годзе ён прыехаў з Італіі і апэраваўся ў Парыжы. Пасля апэрацыі я пачаў да яго ў наступны дзень.

Ён сканаў за 20 мінут да майго прыездзу. Гэта сталася ў ліпені. Для мяне гэта быў вялікі ўдар. Мы страцілі ня толькі вялікага сьвятара, але і вялікага беларускага патрыёта.

МІКОЛА АБРАМЧЫК

У Францыі была арганізацыя «Хрысьцянскі сындыкат работнікаў Францыі». У гэтым сындыкаце была беларуская сэкцыя. У 60-х гадах я быў яе кірауніком.

Усе гэтыя гады Беларусь пастаянна была ў майі сэрцы.

Пазней я збудаваў дом для маёй сям'і. Гэты кусочак зямлі я набыў у 55-м, побач жыў Мікола Абрамчык. Мікола Абрамчык быў Старшынёй Рады БНР і старшынёй «Хаўрусу». Яго цанілі і беларусы, і ўкраінцы, і палякі, ён меў сябrou сярод грузінаў і людзей іншых нацыянальнасцяў. Потым ён стварыў міжнародны «Парыскі блёк». Яго моцна цанілі людзі за ягоны розум і палітычныя погляды. А саветы на яго злосна нападалі. Часам ён клікаў мяне на беларускія і міжнародныя зборкі, але ў тых часы я яшчэ ў БНР не быў.

Адночы Абрамчык меў няшчасны выпадак. Меў паломы. Цяжка хварэў. У 70-м годзе ён памёр.

УЛАДЗІМЕР ШЫМАНЕЦ

Мой сябра Ўладзімер Шыманец таксама памёр у 77-м, як і айцец Леў Гарошка.

Перад вайной ён працаваў дырэкторам станцыі ў Слуцку. Ён расказваў мне, як саветы ўсё фальшавалі. Яму загадалі, каб праз станцыю праходзіла пэўная вялікая колькасць цягнікоў. А ён на меў, як казаў, магніту, каб прыцягнуць цягнікі на невялікую станцыю. Дык ён выйшаў з проблемы, дзякуючы беларускай кемлівасці: «Ідзе цягнік. Я яго прапускаю, пішу, што прайшоў. Пяць кіляметраў далей яго затримліваю і вяртаю назад. Запісаў, што другі перайшоў. І пасыля ізноў затримліваю — трэці пайшоў». І пасыля ў гэтай кніжцы ён даваў статыстыкі больш, чым была патрэба.

Уладзімер сядзеў ў турме ў Менску, калі пачалася вайна. Энкаўедысты рыхтаваліся пастраляць усіх вязняў, але прыйшлі немцы, і гэта ўратавала вязняў. Энкаўедысты ўцяклі. Вось ён і засцяўся жывы.

Немцы вызвалілі яго з турмы. Уладзімер Шыманец з сям'ёй прыехаў у Данію. Але амэрыканцы дамовіліся з саветамі, каб усіх людзей з Савецкага Саюзу вяртаць назад (іх потым саветы зьнішчалі у сталінскіх лягерах). Туды ездзіў Мікола Абрамчык, які ратаваў нашых людзей. Знайшоў ён там і сям'ю Шыманца і дамогся, каб ім дазволілі выехаць у Парыж. У Парыжы Ўладзімер Шыманец таксама далучыўся да беларускай справы.

Уладзімер Шыманец, як і многія беларусы, быў чалавекам, які меў залатыя руکі. Шмат што ён умеў рабіць. Пад Парыжкам ён збудаваў свой дом. А калі я будаваў свой дом, ён мне шмат дапамагаў, асабліва знаўся на электрычнасці.

Я заўсёды ўтрымліваў з ім цесныя адносіны, бо ён быў чалавек цікавы, па складзе душы — мастак (пазней захапіўся мальваннем, меў даволі цікавыя абрэзы, асабліва пэйзажы). Уладзімер Шыманец зэлы час цікавіўся маім лёсам, тым, што я маляваў. Духам ён мне быў вельмі блізкі.

Потым ён цяжка захварэў. У 1977 годзе я прыехаў да яго за два дні да ягонай съмерці. Дык ён палажыў сваю руку на маю руку і спытаўся: «Ці надрукавана тое, што я пра вас пісаў?» Ён напісаў быў вялікі артыкул пра мяне і паслаў у «Беларус», у Нью-Ёрк. Яго надрукавалі, але ўжо пасыля съмерці Ўладзімера Шыманца.

Так у 1977 годзе мы страйці дзяве асобы, вельмі значныя для нашага супольнага супрацоўніцтва ў Францыі на карысць Беларусі: айца Гарошку і Ўладзімера Шыманца.

БЕЛАРУСЬ

З Беларусью я меў перапіску не адразу. У 60-х гадах мае знёмыя габрэі паехалі ў Москву (мелі там сваякоў). Я даў ім ліст, каб яны з Москвы адаслалі яго да маіх бацькоў. І гэты ліст дайшоў. Так я звязаўся з маімі роднымі.

Першы ліст, які мне адпісаў мой бацька, ён падпісаў чамусьці «Янка». Гэты «Янка» пісаў, што быў у чырвонай армії, пад Бэрлінам, парапені, а пасыля вярнуўся і атрымаў 10 гадоў Сібіру. «Цяпер я вярнуўся і нічога ня маю. І студыя не зрабіў, мая будучыня поўнасцю зачыненая», — пісаў ён. Я думаў, што Янка — гэта мой стрыечны брат, які згінуў пад Бэрлінам (маіх трох братоў згінулі пад Бэрлінам). Я быў расцягнушы, ня ведаў, сколь зьявіўся гэты «Янка».

У адным лісьце бацька пісаў, што мая матка, як едзе ў Наваградак, дык заходзіць часта да сям'і Гаўрошаў. Янка Гаўрош вучыўся са мной разам у школе падчас нямецкай акупацыі. Гэты Янка ня быў у Вільні пад бамбёжкай, ён уцёк раней і вярнуўся ў Наваградак. Калі прыйшла чырвоная армія, яго мабілізавалі, і яны апынуліся пад Бэрлінам.

Пасыля Янка Гаўрош даслаў мне ліст праз майго бацьку (які ведаў, як даслаць). Там ён напісаў: «Не вяртайся, нават як турыст не вяртайся да саветаў».

У 66-м годзе мая мама прыяжджаля ў Францыю, я хацеў, каб яна засталася пры маіх дзесяцях. Яна кажа: «Не, я замовіла сабе месца каля майго мужа, я паставіла там ужо агарожу, мая труна ўжо гатовая, я вярнуся на Беларусь, я лягу каля яго». (Маіці не вучылася ў школе, а калі мой бацька папрасіў яе замуж, ёй было 16 гадоў.) Яна ад'ехала назад. Сказала: «Я пабачыла, як ты жывеш у Францыі, усё добра».

Мая сястра час ад часу пісала мне. Аднаго разу яна напісала пра съмерць маёй мамы. Калі мама памірала, дык апошняе, што сказала: «Міхась».

Мае родныя прыехалі да мяне ў 89-м годзе пяцёх (мой брат, моя сястра, дачка сястры, сын і дачка брата.) Мая сястра прыехала і гаворыць расейскай мовай. Я ёй сказаў: «Слухай, я пакінуў Беларусь, калі быў маладым, але не забыўся маёй роднай мовы. Наша мама ўсё жыцьцё гаварыла па-беларуску. А ты чаго перайшла на чужую? Калі ты ня хочаш помніць, што ёсьць беларуска, дык зьбірайся і едзь у Расею». Сястра заплакала, але надалей расейскіх слоў ўжо больш ня чуў.

* * *

Усё маё жыцьцё мяне трymалі любоў да маёй Беларусі, прыгажосьць яе зямлі і людзей. Усё гэта складалася адно да другога. Мая любоў разъвівалася, цvвіла, бо ў душы былі абразы, якія цэлы час стаялі перад вачымі. Нашыя лужыны, поўныя жабаў, бусел, які, важна ходзячы, возьме жабу, падкіне ўверх, зловіць і праглыне. Толькі на Беларусі я мог бачыць гэтакае. Краявіды Бацькаўшчыны пакінулі абраз у душы, і выцерпі яго з памяці няможна.

Мы цікаліся ўсім, што адбывалася ў Беларусі. Чулі пра Курапаты, пра Народны Фронт. Цэлы час, дзе была магчымасць, я маніфэставаў перад французамі, што я — беларус. Усе мае вучні, якіх я вучыў пазней анатоміі ў школе, ведалі, што я беларус. (У 96-м годзе да мяне прыбеглі вучні і кажуць: «Вы ведаецце, што беларуская каманда ў Швэціі на Міжнародным чэмпіянаце съвету па атлетыцы заняла другое месца, пасля Злучаных Штатаў Амерык!» Вучні парадаваліся разам са мной.)

У 90-х гадах з'явілася надзея пабачыць Беларусь. У 1993 годзе мне прыслалі запросіны на Першы З'езд беларусаў съвету. Праз 49 гадоў я палящеў на спатканье з Беларусью, паглядзець на тия съцежкі маіх дзіцячых гадоў у Кашалеве.

Дом маіх бацькоў ужо не існаваў, але мой брат паставіў другі дом. Я бачыў мой Наваградак, наш Наваградзкі замак. Але я ўгледзеў, што гэтыя руіны вельмі-вельмі дрэнна трymаюцца. У мяне нарадзілася мара, як гэта ўсё ўтрымаць, каб яно не развалілася. (Потым у Парыжы гаварылі пра аднаўленыне старых будынкаў. Я прасіў, каб з'вярнулі ўвагу і на Беларусь.)

У Менску я быў на розных імпрэзах. Запомнілася мне сустрэча ў сядзібе Беларускага Народнага Фронту. Там я пазнаёміўся зь Зянонам Пазняком.

На адной афіцыйнай сустрэчы я выступіў з прапановай, каб на даме, дзе быў падпісаны Акт аб Незалежнасці БНР у 1918 годзе, дазволілі павесіць памятную дошку, выкананую скульптарам Аляксандрам Шатэрнікам. На сустрэчы былі троі міністры: Краўчанка, Дзямчук і яшчэ адзін. Дык усе гэтыя афіцыйныя «беларусы» скрываліся.

На Зьвяздзе я выступіў з просьбай-патрабаваньнем, каб нам, беларусам, далі магчымасць прыяжджаць на Беларусь, калі нам захочацца, без усялякіх запросінаў і візу, каб нам далі падвойнае грамадзянства. Бо мы ня выехалі зь Беларусі самахоць, нас змусілі акупанты: немцы і бальшавікі. Мы ж беларусы, любім Беларусь і гэта наша натуральнаяе права.

Нічога зроблена не было. І каб прыехаць на сваю Бацькаўшчыну, я павінен мець запросіны і візу. Я застаўся чужынцам, таму што ўлады, што прыйшлі на Беларусь (ці то за часоў Кебіча, ці Лукашэнкі), не дазваляюць, каб я быў прайўным беларусам. У мяне ёсьць пляны супрацоўніцтва з нашымі беларускімі мастакамі, скульптарамі, але мне іх немагчыма ажыццяўіць.

Аднак галоўнага забараніць мне ня змогуць ніколі й ніхто: усёй душой, усім сэрцам любіць маю родную Беларусь, жадаць яе шчасця і свабоды ад расейскіх акупантаў.

2001.

*Запіс і падрыхтоўка да друку
Галіны Палачанінай*

*Успаміны перадрукуюваюцца зь бюлетэню
«Беларускія ведамасці» (№ 10, 2001 г.)*